

KIRGIZİSTAN ARAŞTIRMALARI 2020

Bu kitap Kırgızistan üzerine özgün çalışmaların yer aldığı, edebiyat, ekonomi, siyaset, din, medya ve sanat olmak üzere altı bölüm olarak tasnif edilmiş on çalışmadan oluşmaktadır.

KIRGIZİSTAN
ARAŞTIRMALARI
2020

Editör
Cengiz BUYAR

BYR
PUBLISHING HOUSE

Editör
Cengiz BUYAR

BYR
PUBLISHING HOUSE

KIRGIZİSTAN ARAŞTIRMALARI

2020

BYR

PUBLISHING HOUSE

UDK 94 (100/87)
BBK 63/3 (2 Ki)
B 88

BUYAR, Cengiz (Editör),
B 88 **Kırgızistan Araştırmaları 2020**, Bişkek: 2021, 260 s.

ISBN 978-9967-9291-0-4

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Orta Asya Araştırmaları Merkezi (ORASAM)

bünyesinde hazırlanmış bu kitap Kırgızistan üzerine özgün çalışmaların yer aldığı, edebiyat, ekonomi, siyaset, din, medya ve sanat olmak üzere altı bölüm olarak tasnif edilmiş on çalışmadan oluşmaktadır.

Bu kitabın bütün telif hakları Cengiz Buyar'a aittir. Yazılı izni olmaksızın kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla veya başka herhangi bir yöntem ile izinsiz basımı, yayını, çoğaltılması veya dağıtımı yapılamaz. Kaynak gösterilerek akademik ve basın amaçlı alıntı yapılabilir.
Yazıların bütün sorumluluğu yazarlarına aittir.

Kapak Dizaynı & Fotoğrafi: Cengiz BUYAR

İletişim: cengizbuyar@gmail.com

Published by
BYR PUBLISHING HOUSE

ISBN 978-9967-9291-0-4

UDK 94 (100-87)

BBK 63.3 (2 Ki)

© Cengiz BUYAR, 2021

KIRGIZİSTAN ARAŞTIRMALARI

2020

Editör:

Cengiz BUYAR

İÇİNDEKİLER

Ön Söz 7

1. Bölüm EDEBİYAT

1 Kırgızistan'da Toplumsal Belleğin İnşasında Geleniğin
Kurgusallaştırılması: Sıngan Kılıç Örneği 11
Arzu KİYAT – Ayşe ŞENER

2. Bölüm EKONOMİ

2 Kırgızistan'da E-Girişimcilik ile İlgili Sorunlar ve
Çözüm Önerileri 51
Mahmut VURAL

3 Kırgızistan'ın Dış Ticareti ve Döviz Kuru Politikası 73
Ubeydullah ŞENER

4 Kırgızistan'da Dış Ticaret ile Ekonomik Büyüme
Arasındaki Nedensellik İlişkisi 91
Büşra DOĞAN

5 Kırgızistan Ekonomisinde Hayvancılığın Yeri 103
Askarbek TÛLÖBAEV

3. Bölüm SİYASET

6 Son Gelişmeler Işığında Kırgızistan - Almanya İlişkileri 131
Burulkan ABDİBAİTOVA PALA

4. Bölüm
DİN

- 7 Türkiye'nin Kırgızistan'daki Mesleki Din Eğitimine Katkıları:
İmam Hatip Liseleri (Teoloji Kolejleri) Örneği 153**
Mehmet KORKMAZ

- 8 Türkiye'nin İlahiyat Fakülteleri Yoluyla Kırgızistan Din
Eğitimine Katkıları:
(Oş, Araşan ve Manas İlahiyat Fakülteleri) 175**
M. Mustafa ÇAKMAKLIOĞLU – Bakıtbek MURZARAIMOV

5. Bölüm
MEDYA

- 9 Gazetecilerin Mesleğe İlişkin Değer Yargıları
Üzerine Bir İnceleme: Kırgızistan Örneği 213**
Erdoğan AKMAN – Niyazi AYHAN

6. Bölüm
SANAT

- 10 Kırgız Resim Sanatı 235**
Fatih BAŞBUĞ

HAKEM KURULU

Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL,

Yeditepe Üniversitesi, Tarih Bölümü

Prof. Dr. Anvarbek MOKEYEV,

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü

Prof. Dr. Ayten MEHDİYEVA,

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Genel Tarih
Bölümü

Prof. Dr. Fırat PURTAŞ,

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü

Prof. Dr. Hakan ÇETİNTAŞ,

Bahkesir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, İktisat Bölümü

Prof. Dr. Hakan TAŞ,

Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk
Dili ve Edebiyatı Bölümü

Prof. Dr. Hamza ÇAKIR,

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi,
İletişim Fakültesi

Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ,

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

Prof. Dr. İlyas TOPSAKAL,

İstanbul Üniversitesi, Tarih Bölümü

Prof. Dr. Metin AKSOY,

Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü

Prof. Dr. Mevlüt GÜLTEKİN,

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Bölümü

Prof. Dr. Mustafa ORÇAN,

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

Prof. Dr. Orhan Kemal TAVUKÇU,

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Prof. Dr. Üçler BULDUK,

Ankara Üniversitesi, Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi,
Tarih Bölümü

Doç. Dr. Bahattin GENÇAL,

Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü

Doç. Dr. Feruza CUMANİYAZOVA,

Özbekistan Bilimler Akademisi, Şarkiyat Enstitüsü

Doç. Dr. Nevzat TETİK,

İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İşletme Bölümü

Doç. Dr. Tezcan ABASIZ,

Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İktisat Bölümü

Doç. Dr. Süleyman ELİK,

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İktisadi ve
İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Doç. Dr. Yaşar AYYILDIZ,

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü

Doç. Dr. Yunus Emre GÜRBÜZ,

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü

Yrd. Doç. Dr. Cunus GANİYEV,

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İktisadi ve
İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

Yrd. Doç. Dr. Fatih R. İSTANBULLUGİL,

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Veteriner
Fakültesi, Veteriner Bölümü

Yrd. Doç. Dr. Kadir TUĞ,

Bingöl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Yrd. Doç. Dr. Kayrat BELEK,

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü

Yrd. Doç. Dr. Tolga GÖK,

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Turizm ve
Otelcilik Yüksekokulu

Yrd. Doç. Dr. Uğur ÜNAL,

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü

Yrd. Doç. Dr. Zuhra ALTIMIŞOVA,

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü

ÖN SÖZ

Kırgızistan Araştırmaları adlı çalışmaların temel amacı Kırgızistan ile ilgili kaynaklara dayalı, doğru bilimsel bilgi üretmek ve bunları derli toplu şekilde bilim dünyasının istifadesine sunmaktır. Böylece Kırgızistan ile ilgili araştırma yapanların yararlanabileceği bir araştırma serisinin de ortaya çıkması ümit edilmektedir.

31 Ağustos 1991 tarihinde bağımsız olmasından günümüze modern Kırgız tarihinde birçok mühim olay gerçekleşmiştir. Şüphesiz ki bunların başında, Kırgızistan'daki halk ayaklanmaları gelir. Bu olaylar tarihçilerin kayıtsız kalamayacağı olaylardır. Bu bağlamda bunlara şahit olmak da bir tarihçi, sosyolog, siyaset bilimci vd. için büyük bir ehemmiyete sahiptir. Kırgızistan'da 5-6 Ekim 2020 tarihinde cereyan eden olaylar da bu bağlamda dikkate değer ve ileride üzerinde araştırmalar yapılacak bir konudur. Bununla birlikte 2020 yılı insanlık tarihinde Covid-19 salgını ile yer alacak, yine insanlık tarihindeki önemli dönüşüm ve değişimlerde bir dönüm noktası, bir milât olarak kabul edilecek de bir yıl oldu. 2020'de cereyan eden olaylar her şart ve dönemde bilimin önemini, araştırmaların, çalışmaların ara verilmeden devam ettirilmesi gerektiğini bir kez daha ortaya koydu.

Kırgızistan Araştırmaları 2020 adlı bu çalışmada edebiyat, ekonomi, siyaset, din, medya ve sanat bölüm başlıkları altında on çalışma yer almaktadır. Edebiyat bölümünde Kırgız edebiyatının en kıymetli çalışmalarından olan Singan Kılıç romanını konu alan çalışma, bu eseri geniş, etraflı ve Türk dünyasındaki diğer değerlerle

karşılaştırmalı bir şekilde ele alan bir çalışmadır. Ekonomi bölümünde son dönemlerde en çok rağbet edilen konulardan biri olan e-girişimcilik, e-satış, Kırgızistan'ın dış ticaret ve döviz kurları ile ilgili durumu, ekonomide hayvancılığın yeri gibi konular ele alınmıştır. Siyaset bölümünde Avrupa Birliği ülkelerinden olan Almanya'nın Kırgızistan ile olan ilişkilerinin gelişim süreci ve karşılıklı beklentiler incelenmiştir. Din bölümünde Türkiye'nin Kırgızistan'da din eğitimine yaptığı katkılar etraflı bir şekilde ortaya konmuştur. Bu bölümdeki her iki çalışma alanında kıymetli bilgiler ortaya koymakta, etraflı değerlendirmeler ihtiva etmektedir. Yine bu çalışmalar ileride yapılacak çalışmalar için de kaynak olma hususiyetine haizdir. Medya bölümünde Kırgızistan'daki gazetecilerin değer yargıları üzerine yapılmış saha çalışması ve verileri verilmiştir. Bu çalışma da bu alanda dikkate değerdir. Sanat bölümünde genel olarak Kırgızistan'da resim sanatının gelişimi ve ileri gelen örnekleri üzerine geniş bir değerlendirme yer almaktadır.

Bu eserin, Kırgızistan üzerine yapılacak araştırmalar için faydalı olmasını diler; yazarlara, çalışmanın ortaya çıkması noktasında yardımcı olan herkese teşekkür ederim.

Cengiz BUYAR

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi

Bişkek, Ocak 2021

1. Bölüm

EDEBİYAT

KIRGIZİSTAN'DA TOPLUMSAL BELLEĞİN İNŞASINDA GELENEĞİN KURGUSALLAŞTIRILMASI: *SINGAN KILIÇ ÖRNEĞİ*

Arzu KİYAT* - Ayşe ŞENER**

Giriş

Edebiyat, toplumsal bir varlık olan insanı ele alır. Toplumun bir parçası olan insanın hayatındaki devinimler, toplumu etkilemekte, toplumda yaşanan devinimler bizzat insana etki etmektedir. Geçmişten günümüze, millî hafızayı, toplumsal değerleri ve bilinci koruyup muhafaza eden şey ise, sözlü gelenektir. Toplumsal bellek, ancak bu yolla birikir; değer yargıları, örf ve âdetler bu yolla gelecek kuşaklara aktarılır. Sözlü kültür ürünleri, yazının icadıyla kayıt altına alınır. Toplumsal belleğin inşasında yazının oynadığı rol büyüktür. Connerton, yazılı kültüre geçişi bedensel pratikten kaydetme pratiğine geçiş olarak değerlendirir (Connerton, 2014: 129). Bu durumun çeşitli araçlar yardımıyla güncel uyarlandığı da görülür. Edebiyat, televizyon, sinema gibi araçlar buna örnek olarak sıralanabilir. Modern edebiyat kimi zaman toplumsal bağlar kurmak noktasında sözlü gelenekten faydalanır. Bununla birlikte özellikle yazılı edebiyatı geç tarihte oluşmuş edebiyatlarda bu durum daha yaygındır. Modern Kırgız Edebiyatı buna iyi bir örnek teşkil eder. İki bin iki yüz yılı aşmış olan Kırgız tarihinde (Buyar, 2007: 49) 1920'lerden sonra oluşmaya başlayan Kırgız yazılı

* Öğretim Elemanı, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Dil Hazırlık Bölümü. E-mail: arzu.kiyat@manas.edu.kg ORCID: 0000-0002-8248-8817.

** Araştırma Görevlisi, Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü. E-mail: aysesener@klu.edu.tr ORCID: 0000-0002-1157-4187.

edebiyatı uzunca bir süre sözlü gelenekten beslenerek teşekkül etmiştir.¹ Bu anlamda Kırgız edebiyatında tarihî romanın kurucusu kabul edilen Tölögön Kasımbekov'un *Singan Kılıç* romanı, Kırgızların toplumsal belleğinin inşası ve geleneğin kurguda eritilerek metin düzlemine taşınması bakımından iyi bir örnektir.

İnsan ruhu “deneyimsel (mimetik), nesneller, dil ve iletişim, kültürel vd. bellekler olmak üzere, birçok bellek alanına sahiptir (Korkmaz, 2016: 212). İnsanın körleşmesi, ötekileşmesi bu bellek alanlarının işlevini yitirmesine bağlıdır. Atalarımızdan gelen kodlar, inanç temelleri, kültürel değerler bu bellek alanlarında yaşamaya devam eder. Fakat sömürü politikaları, milletleri ilk önce bu temel bellek alanlarından vurmaya yöneliktir. Rusların Türk boyları üzerinde uyguladığı ‘anadil’ politikası bunun en temel örneğidir. Bu yüzden özellikle sömürüye uğramış halkların kolektif bilinci ve toplumsal belleğinin canlı tutulması büyük önem arz etmektedir. Bu noktada edebiyatın ‘tarihsellik’ ile bağı devreye girer. Tarihselliğin algılanışı toplumsal belleğin inşasında ve muhafaza edilmesinde önemli role sahiptir. Çünkü Jusdanis’e göre edebiyat, bir milletin, bir birliğin üyeleri olarak yaşayan insanların, kendini yansıttığı hayali bir aynadır. Aynı zamanda bir milleti oluşturma sürecinin de hayalî bir parçasıdır. Bir milletin günlüğüdür, onun geçmişinin, şimdinin ve geleceğinin hikâyesini anlatır (Jusdanis, 2018: 86-87). Bu çalışmada, Kırgız yazar Tölögön Kasımbekov’un 1966-1967 tarihlerinde iki cilt halinde yayımlanan *Singan Kılıç* romanı, edebiyat ve folklor ilişkisi bağlamında ele alınacak ve metin kurucu işaretler yoluyla, toplumsal belleğin inşasında geleneğin kurgu düzlemindeki rolü değerlendirilecektir.

1. *Singan Kılıç* Romanının Kimliği

*Singan Kılıç*² romanı, Kırgız edebiyatının önemli yazarlarından olan Tölögön Kasımbekov’un (1931-2011) en önemli eserleri arasında yer almaktadır. Kasımbekov, 1956 yılından itibaren edebiyat ile ilgilenmeye

¹ Kırgız edebiyatı ve tarihi dönemleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Göz, Kemal (2017). “Ana Çizgileriyle Kırgız Edebiyatı ve Yeniden Okuma Denemesi”. *Kırgızistan: Tarih-Toplum-Ekonomi-Siyaset*. (Ed. Cengiz Buyar). Bişkek: BYR Publishing House.

² Bu çalışmada romandan yapılan alıntılar için şu baskı kullanılmıştır: Kasımbekov, Tölögön (2003). “Kırılan Kılıç I (Han Sarayı). (Akt. İbrahim Atabey, Saadettin Koç). Ankara: Yargı Yayınevi; Kasımbekov, Tölögön (2004). “Kırılan Kılıç II (İsyan). (Akt. İbrahim Atabey, Saadettin Koç). Ankara: Yargı Yayınevi. Söz konusu eserden metin içi alıntılarda eserin birinci cildi KK1, ikinci cildi KK2 şeklinde kısaltılarak gösterilmiştir.

başlar. Kasımbekov'un edebiyatla ilgilenmesi ile Kırgız nesrine başka bir soluk gelmiş olur (Artıkbayev, 2013: 540). Yazar, roman, hikâye, tiyatro gibi birçok türde eser vermiş olup, özellikle tarihî roman üzerine yoğunlaşmıştır³ (Artıkbayev vd., 2007: 116). *Singan Kılıç* romanı, yazarın tarihî roman türüne giriş yaptığı ilk eserdir. Roman, Hokand Hanlığı'ndaki iktidar kavgalarını ve Türkistan'ın Çarlık rejimi tarafından işgalini ele almaktadır. Roman, Kırgız edebiyatının ilk tarihî romanı olarak kabul edilmektedir (Kultayeva, 2007: 25). İki ciltten meydana gelen romanın ilk cildi dört, ikinci cildi ise üç bölümdür. Eser, millî hafıza ve millî bilincin vurgusunu yapar. Geçmiş tarih, kurucu olaylar çerçevesinde modern kurguda yeniden yaratılır. Roman, içerisinde yer alan örf ve âdetler, psiko-sosyal durumlar ve estetik kurgu bakımından birçok kişi tarafından takdir görür (Tölögabulov, 1978: 89). Bu olumlu eleştirilerin dışında eser birçok eleştirmen tarafından olumsuz değerlendirmelerle de karşılaşmıştır.

2. *Singan Kılıç* Romanında Toplumsal Belleğin İnşa Edicileri: Geleneğe Dayalı Metin Kurucu İşaretler

Singan Kılıç, Kırgız geleneklerinin, tarihinin, düşünce dünyasının ve yaşam tarzının doğrudan metin düzlemine yansıdığı bir romandır. Connerton, toplumsal belleğin, tarihin yeniden yaratılması ile bağıntılı olduğunu ifade eder (Connerton, 2014: 29). Buna bağlı olarak Kırgızların gelenek, örf ve âdetlerinin kısaca ifade etmek gerekirse; millî hafızasının korunduğu bir eser olan *Singan Kılıç*, içerisinden belirlenen 'geçiş ritüelleri, millî oyunlar, millî yemekler, toplumsal saygı, kutsal nesnelere, kutsal hayvanlar, millî müzik aleti, rüya motifi, kurban sunma, han töreni ve göç geleneği' olmak üzere birçok metin kurucu işaretler doğrultusunda değerlendirilecektir. Bu folklorik unsurlar deneysel pratikler eşliğinde geleneğin korunmasında ve toplumsal belleğin inşasında önemli bir role sahiptir.

2.1. Geçiş Ritüelleri

Geçiş ritüelleri, bir milletin geleceğini imleyen belirgin bir güce sahiptir. Kimliğin ve benliğin korunması bağlamında, ritüellerin deneysel yollarla nesiller arası aktarımının önemi büyüktür. *Singan Kılıç* romanında ayrıntılı diyaloglarla yer alan geçiş ritüelleri (doğum-ölüm-evlenme) 'doğum; ad verme, çocuksuzluk, ölüm; cenaze-ağlama geleneği, yas tutma,

³ Tölögön Kasımbekov'un hayatı, hikâye ve romanları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Azap, Samet (2017). *Tölögön Kasımbekov İnsan ve Eser*. Ankara: Bengü Yayınları.

yoğ aş, evlenme; kız kaçırma’ şeklinde belirlenen başlıklar halinde değerlendirilecektir.

2.1.1. Doğum

İnsan ömrünün ilk karanlık noktası olan doğum her toplum için bir canlanmayı, mutluluğu sembolize eder. Forster, doğum ve ölümün insan ömrünün iki karanlık ucu olduğunu ifade eder (Forster, 2016: 88). Bu yüzden de onunla ilgili birçok inanış pratiği söz konusudur. Türk kültüründe doğum geleneği, doğum öncesi, doğum sonrası olmak üzere çocuğun doğumundan ad vermeye kadar birçok inanışı içermektedir. Yaşamın kaynağını, üretkenliğini sembolize eden doğum, *Singan Kılıç* romanında ‘dua, ad verme ve çocuksuzluk’ gibi unsurlar aracılığıyla görünüm kazanır. Romanda yeni doğan çocuğun doğumu dualarla karşılanır. Yazar burada gelenek ve dinin birlikteliğini ortaya koyar:

“Bir müddet sonra “İnga, inga” diye ağlayan yeni doğan çocuğun sesi duyuldu. Yerlerinden kalkıverdiler. Derviş, doğum geleneğini yerine getirmek için kibleye yöneldi elini kaldırıp baş parmaklarını kulak memesine değdirerek tekbir aldı ve “-Allahüekber! Allahüekber! Allahüekber!...” diye sevinç içinde seslendi. “-Bu dünyaya yeni bir insan geldi! Ey Allah’ım, bu dünyaya getirdiğin kuluna rızık ver. Bu bozkırların, vadilerin ve çeşit çeşit yarattığın insanların arasında ona da oturacak yer, yaşayacak ömür, içecek su nasip et!” diye dua etti” (KK2, 2004: 207).

Soltonoyev’e göre, 10. yüzyılda müslümanlıkla tanışan Kırgızların gerçek anlamda müslümanlığı benimsemesi 17. yüzyıla dayanmaktadır (Soltonoyev, 2017: 144). Bu yüzden, Kırgızların doğum geleneklerine yansıyan bu İslamî etki dikkat çekicidir. Kulağa ezan okuma ve bebeğin dünya ile ilk tanışmasına dair güzel dilekler ve duanın yansıtıldığı bu alıntı, Anadolu’daki doğum uygulamaları ile benzerlik taşımaktadır. Bebeğin doğumunun hemen sonrasında uygulanan bu ritüel, onun canlı statüsüne ulaştığını göstermektedir. Aynı zamanda din ve geleneğin sentezi ritüel ve din bağintısını ortaya koymaktadır (Jumabayev, 2006: 16-20).

2.1.1.1. Ad Verme Geleneği

Türk kültüründe ad verme⁴ bebeğin doğumundan sonra gerçekleşen çok önemli bir gelenektir. *Singan Kılıç* romanında bebeğin göbek bağı kesildikten sonra ad koyulur:

⁴ Türklerde ad verme geleneğine dair ayrıntılı bilgi ve sınıflandırma için bk. Örnek, S. Veyis (2014). *Türk Halkbilimi*. Ankara: Bilgesu Yayınları.

"-Haydin bakalım, bu bebeğe ad koyalım." dedi doğum yaptıran kadın. "Adı Adaş olsun mu? Bütün insanların arasında yolu şaşırırsın, sağlam olsun..." Derviş kafasını salladı." -Çocuğun adını dilek ve ümit ile koymak lâzım. Böyle saçma sapan isim koyulmaz. İyi bir insan olması lâzım. Kalabalık arasında yolunu şaşırarak gelişigüzel yaşamasin. Kendi yolunu, kendi değerini, kendi yerini bilsin. Mutlu olsun. Ben böyle arzu ediyorum kızım. Bebeğin adı Bakbübü olsun!" (KK2, 2004: 207).

Tüm Türklerde olduğu gibi Kırgızlarda da ad verme geleneğinde aslanan 'iyi anlamı olan bir isim'dir. Adaş 'yolu şaşırarak, yanılmak' anlamına geldiği için derviş bu isme izin vermez. Bu yüzden Bakbübü⁵ adını koymayı uygun görür. Çünkü kişinin adı, ferdi bir kimlikten ziyade toplumsal bir mahiyete sahiptir. Bu ritüelin gerçekleştirilmesi Kırgız halkına anlamlı isim koymanın önemini, iyi bir insan olma arzusunu anımsatmak amacını taşımaktadır. Ad verme, Kırgızlarda dede, nine, molla ya da ezan okuyan kişiler tarafından gerçekleşir (Jumabayev, 2006: 28). *Singan Kılıç* romanında da ad yaşlı/bilge bir derviş tarafından verilir. Dede Korkut'ta, Türk destanlarında ve hemen hemen tüm Türk dünyasında görülen ad verme ritüelinin geleneğin canlandırılmasını ve millî hafızayı korumak noktasındaki etkinliğini ortaya koyar.

2.1.1.2. Çocuksuzluk

Tüm toplumlarda çocuk sahibi olmak neslin devamlılığını ve gücünü temsil eder. Geçiş ritüellerinden biri olan doğuma bağlı olarak 'çocuksuzluk' etrafında birçok âdet ve inanış söz konusudur. Bu inanışlar, kültürel kimliğin gizlendiği birtakım kodlar olarak ifade edilebilir. Destanlarda, halk hikâyelerinde, masallarda görülen çocuksuzluk motifi, yazarın *Singan Kılıç* romanında faydalandığı folklorik bir unsurdur:

"Ak Erke ve eşi Sultan Mahmut, yıllardır çocuk hasreti ile yanmaktadır. Evlerine sığınan Eşim'i evlatlık olarak alırlar. Bunu da Ak Erke, rüyasında gördüğü doğana yorar:

-İhtiyar, karısına yalvaran gözlerle bakarken kısık bir sesle, "-Ak Erkem! Rüyamda, obanın tepesine, ucu bükülmüş çubuklara, bağıni koparıp kaçmış, boynunda çanı olan bir doğan konmuştu Acaba, rüyam gerçek mi oluyor, Ak Erkem..." dedi. Titremeye başlamıştı" (KK2, 2004: 26).

⁵ "Bak" Kırgızca'da 'baht, kader, mutluluk' anlamına gelmektedir.

Ak Erke ve eşi Sultan Mahmud arasında geçen bu diyalogdaki rüya motifi ve çocuksuzluk fenomeni, sözlü edebiyatı zengin olan Kırgız edebiyatında modern ve geleneğin sentezinin bir görünümüdür. Çocuksuzluk ve çeşitli ritüeller sonrasında sahip olunan çocuğun yaşamını koruma, tüm toplumlar için önemli görülmüştür. Çünkü çocuk sahibi olamamanın Tanrı'nın verdiği bir ceza olduğuna inanılır (Ergun-Alptürker, 2017: 80). Romanda söz konusu motif, destan ve diğer türlerden farklı şekilde dönüştürülerek kullanılmıştır.⁶ Rüyasında 'doğan' gören aile, daha sonra evlerine gelen Eşim ve Ayzade'nin varlığını bu rüyaya yorarak Eşim'i evlatlık olarak alırlar. Bu durum geleneğin kurguda eritildiğini somutlar.

2.1.2. Ölüm

Ölüm, hayatın kaçınılmaz bir gerçeğidir. Tüm toplumlar gibi Türkler de ölüm gerçeği karşısında çeşitli inanışlar sergilemiştir. Türkler için ölüm, ruhun bedenden çıkması manasına gelmektedir (Ersoy, 2016: 1). *Singan Kılıç* romanı tarihî bir roman olduğu için savaş ve ölüm fenomeni üzerine birçok ifade yer almaktadır. “Cenaze ve ağlama geleneği, ölüye kurban sunma, yas tutma, yoğ aşısı ve kan parası”, romanda yer alan ölüm gelenekleridir.

2.1.2.1. Cenaze ve Ağlama Geleneği

Ölüm tarih boyu kaçınılan ve korkulan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. *Singan Kılıç* romanında ölüm sonrası birtakım uygulamalara yer verilmektedir. Ölünün duyurulması, cenazenin yıkanması, kefenlenmesi gibi uygulamalar yer almazken cenaze namazı ve defin geleneği ayrıntılı şekilde açıklanır. Kırgızlarda cenaze geleneği, İslamî kurallara göre gerçekleştirilir. Anadolu'da olduğu gibi, abdest alınır, tabut kibleye konulur, cenaze namazı kılınır, tabut ölünün sevdikleri tarafından omuzlanır:

“Evden biraz uzaklaştıktan sonra tabutu kibleye koydular. Abdest alıp cenaze namazını kıldılar. Akrabaları namazdan sonra da ağladı. Tabutu dört genç omuza aldı. Yorulan, yerini önden arkaya doğru bir başkasına bırakıyordu. Cenazeyi mezara çabuk götürmek gerekiyordu. Oraya varıncaya kadar melekler sorguya başlarmış. Ebedî yerine konuluncaya kadar

⁶ Örneğin, Manas Destanı'nda çocuk sahibi olamayan Cakıp ve eşi, elmalı yerde yuvarlanmak, mezarlıkları ziyaret etmek gibi çeşitli ritüelleri gerçekleştirdikten sonra çocuk sahibi olabilmıştır. Destanın başka bir varyantında ise Cakıp ve eşi gördükleri bir rüyadan sonra çocuk sahibi olur. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Yıldız, Naciye (2009). “Türk Destanlarında Çocuksuzluk”. *Milli Folklor*. Y.29. S. 82. s. 76-88.

cenazenin sorgudan dolayı zorluk çekmemesi ve akrabaların da fazla sıkıntıya girmemesi için acele etmek lâzımdı" (KK2, 2004: 70).

Ölünün uzaktan gelen akrabaları olabileceği için cenazeyi çok bekletmek uygun olarak görülmez⁷. Yukarıdaki işlemlerden sonra, geleneğe uygun olarak halka ölünün borcu olup olmadığı sorulur. Cenazeye katılanlar üç kez 'borcu yoktur' diye tekrar ederek helalleşme gerçekleşir. Kırgız Türkleri için cenaze namazına akrabalarının, eş-dostlarının çağırılması ve borçlarının ödenmesi önemli görülmüştür (Polat, 2005: 197-198).

"-Ey ahali! Kardeşim Madil'in birinize borcu var mı? Söyleyiniz. Üzerindeki borçla gitmesin! Söyleyiniz... Borcuna ben kefilim..." Bunlar ölünün kul hakkından kurtulmasını sağlamak içindi. Böyle durumlarda, alacağı olan söyler; alacağından vazgeçmek isteyen vazgeçer. Borcu yoksa, bu, mezarın yanında ilân edilir. Beknazar üç defa sordu. Halk, "-Yok! Yok! Madil'in hiç kimseye borcu yok!" diye hep bir ağızdan cevap verdi" (KK2, 2004: 71).

Defin işlemleri için ölünün yüzü kibleye gelecek şekilde çevrilir. Mezarın geniş olması ruhun rahat edeceği anlamına gelmektedir. Defin işlemleri de İslamî çerçevede gerçekleştirilir. Besmele çekildikten sonra ölünün yüzü kibleye dönük şekilde koyulur. Daha sonra defin-gömme işlemine geçilir:

"Mezarın yanına varıldığında ağlamalar devam ediyordu. Tabutu yere indirince ses kesildi. Tenirberdi mezarın içine inip kontrol etti "-İyi. Sağken evin geniş olsun, ölünce de mezarın derler...Geniş olmuş..." Bunun üzerine tabutu çözdüler. Cenazenin yüzünü örttüler. Tenirberdi, başucunda durup "- Bismillâhirrahmanirrahim. Bismillâhirrahmanirrahim..." derken cenazeyi mezara doğru çaktı. İki, üç kişi ona yardım etti. Cenazeyi sağ yanına, yüzü kibleye gelecek şekilde mezarın içindeki oyuğa yerleştirdiler. Akrabaları birer avuç toprak verdi. Kulkişi, bu toprakları eteğinde topladı ve mezarın içine döktü. Bu toprağı, destek olması için omzunun altına koydular. Böylece, akrabalarının avuçlarındaki güç, karanlık ve nemli mezarda ölüye destek olacaktır" (KK2, 2004: 70).

⁷ Ancak ölünün üç gün bekletildiği de görülmektedir. Bu durum Kırgızların "toprak saluu (toprak atma)" geleneği ile ilgilidir. Ayrıntılı bilgi için bk. Polat, Kemal (2005). *Beşikten Mezara Kırgız Türkleri'nde Gelenek ve İnanışlar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 202-204.

Cenazedeki ağlamalarda göz yaşının çok akıtılması uygun değildir. Geleneğe göre bu ağlamalar yakarış ve sesli olarak gerçekleştirilir. Gözyaşının çok akıtılması sonucu ölen kişinin öbür dünyada gözyaşından oluşan göle batacağına ve rahat edemeyeceğine inanılmaktadır (Ünal, 2017: 348-349). Cenaze mezarın içine yerleştirdikten sonra akrabaları ölünün üzerine toprak atar. Anadolu’da da yaygın olan bu gelenek, ölünün bedeninin yaşamdan uzaklaştırılması ile ilişkilidir. Toprakten gelen insanın koşulsuz olarak tekrar toprağa döneceği ve bu yüzden toprakla temas etmesi gerektiği düşünülür (Eren, 2012: 262). Romandaki alıntıda ölüye toprak atmanın akrabalarının avucundaki gücün ölüye aktarılması şeklinde yorumlanır. Defin işlemi sonrasında mezar kapatılarak Kur’an’dan sureler okunur, dualar edilir:

“Mezarı kapattılar. Tabutun tahtalarını mezarın üstüne koydular. Herkes yere oturdu. Tenirberdi, yumuşak sesiyle, Kur’andan uzun bir sure okudu. Dua ettiler. Yedi adım uzaklaştıktan sonra tekrar oturdular. Bu defa Sarıbay’ın kendisi Kur’an okudu. Böylece halk, kardeşlerine olan son görevi de yerine getirmiş oldu ve sağlığında pek huzur bulamayan, rahat edemeyen, iyilik görmeyen bu kulunun ahirette huzura kavuşması için Allah’a dua etti. Hep birlikte ayağa kalkıp atlı veya yaya olarak, toplu hâlde mezarlıktan çıktılar” (KK2, 2004: 73).

2.1.2.2. Ölü İçin Kurban Sunma

Kırgızlarda cenaze üç gün⁸ bekletildikten sonra defin işlemi gerçekleşir. Bu üç gün boyunca defin için hazırlık yapılır ve kurban kesilir (Dıykanbayeva, 2009: 92). Bu kurbanın ölen kişinin ruhunu rahatlatacağına inanılır. Türklerde kurban fenomeni özellikle ölü gömme geleneği içerisinde belirgindir:

“Bir ay sonra Fergana sınırına gelebildiler. Dağların arasından geçerek kuytu bir yerde ardıç ağacının dibine Abdullah Bey’in kabrini gömdüler. Yürük atını da sahibinin ruhu için kurban ettiler. Kafasını parçalamadan kaynattılar. Kemiklerinden etlerini ayırdıktan sonra atın kafatasını ardıç ağacının dalına astılar. Bu kutsal vasiyeti yerine getirdikten sonra kendilerinin de çok bitkin bir hâlde olduklarını fark edebildiler. İşte o zaman bundan sonraki hayatlarının ne olacağını düşünme fırsatı bulabildiler” (KK2, 2004: 285).

⁸ Eski dönemde bu sürecin daha uzun sürdüğü de görülmektedir. Günümüzde ise süre iki-üç gün ile sınırlıdır.

Singan Kılıç romanında ölü için sunulan kurban geleneği ayrıntılı şekilde açıklanır. Kesilen hayvanın kafatasının ardıç ağacına asılması kurbanın ruhu ile ağaç kültü arasındaki ilişki ile açıklanabilir. Kurbanın kafatasının ağaca asılması ardıç ağacının⁹ kutsallığı ve ruhlar arasındaki iletişimin sembolüdür. Kırgızlar için ardıç ağacı insanı kötülüklerden koruyan, belayı defeden özelliğe sahiptir. Bu yüzden Nevruz'da ardıç ağacı ile 'alazlama' yapılarak tüm olumsuzluklardan arınıldığına inanılır. Romanda, atın kafatasının ardıç ağacına asılması ise doğrudan ağaç kültürünün tanrısal bir mahiyet taşıması ile bağdaştırılabilir. Çünkü ağaç tüm toplumlar için yer altı ve yeryüzü; bu dünya ve öteki dünya, insan ve Tanrı arasındaki iletişimin aracıdır (Ergun, 2004: 15).

2.1.2.3. Yas Tutma

Türk kültüründe yas önemlidir. Ölen kişinin ardından birçok inanış ve pratik sergilenir. Özellikle ölünün ardından ağlamak ve yas tutmak bu inanışların içerisinde en dikkat çekici olanıdır. *Singan Kılıç* romanında yas tutmaya dair çeşitli inanışları görmek mümkündür:

"Kurmancan, Alimbek'in öldürüldüğünü duyunca hemen ağlama obasını yaptırıp tepesine de yas işareti olan siyah bayrak diktirdi. Akrabalarını topladı. Gözlerinden sicim gibi yaş boşanıyordu. Yüzük, bilezik ve küpesini çıkardı. Siyah bir elbise giydi. Halkın ortasında, iki büklüm olmuş, içli içli ağlıyor, yavaşça ağıt yakıyordu" (KK1, 2003: 212).

"Kızıldan kadife kumaştı, Sınırsız geniş göldü, Kırgız Kıpçak elinin bundan sonra, Kızları doğuramaz senin gibisini ..." (KK1, 2003: 213) şeklindeki ağıt, tutulan yasin bir görünümüdür. Kırgızlar, ölen kişinin ardından kurdukları ağlama obasının tepesine siyah bir bayrak diktirir ve siyah elbise giyerek ağıt yakar. Ölen kişi eğer evliyse belli bir süre¹⁰ yas tutar:

"Kendisine "kara takke" diye lânetler gibi seslenilmesi, Ayzade'nin yüreğine ok gibi saplanmaktaydı. Kocasını ölen bir kadın tekrar evlenirse, ona

⁹ Ardıç ağacı Kırgızlar için önemlidir. Örneğin "halk kurbanı" adı verilen ve ilkbaharda koyunlar kuzulamaya başladığında; sonbaharda kış hazırlıkları başladığında düzenlenen törende ateş yakılarak ardıç ağacının dallarından sembolik köprü yapılarak üzerinden atlanır. Bu köprünün altından geçenlerin üzerine ardıç ağacının dalları suya batırıldıktan sonra su serpilir. Ayrıntılı bilgi için bk. Arık, Durmuş (2005). "Kırgızlar'da Kurban Fenomeni". *AÜİFD XLVI*. S.1. s. 169.

¹⁰ Kırgızlarda yas tutma süresi bölgeden bölgeye değişmektedir. Kimine göre kırk gün kimine göre bir yıl ya da daha fazlasıdır. Ayrıntılı bilgi için bk. Dıykanbayeva, Mayramgül (2009). "Kırgız Türklerinde Ölüm". *Milli Folklor*. Y.21. S. 82, s. 89- 97.

“kara takkeli bahtsız” denirmiş. “Kucağımda, yastığımda ölseydi, kara takke denmesine hiç alınmazdım!” diye kederlenir, başına ağırlar girerdi (...)” (KK1, 2003: 243).

Kadın kocası öldükten sonra eğer evlenirse Kırgızlar bu kadına “kara takkeli bahtsız” adını takar. *Sıngan Kılıç* romanında Ayzade, eşi Temir’in ölümünden sonra bir yıl boyunca yas tutar. Yas bitiminde o süre boyunca giydiği siyah giysileri çıkartır. Bu gelenek “kadının karasın aluu”¹¹ şeklinde ifade edilir. Bu törenle birlikte kadın eski hayatına yeniden dönebilir. Bu onun artık evlenebileceğinin göstergesidir. Kadının başındaki bu siyah örtünün alınması yaşam özgürlüğü ile eşdeğerdir. Kırgızlarda kadın yas bitimi sonrasında genellikle ölen eşinin bekar bir akrabası ile evlendirilir (Dıykanbayeva, 2009: 96-97):

“Temir’in yoğ aşına Camgır da gelmişti. Dünürüne, kızının bundan sonra ne yapacağına dair hiçbir şey söyleyemedi. Kendisine “Kızını satmak için ne kadar acele ediyormuşsun, dünürüm” denmesinden çekinmişti. Karalarını, Ayzade’nin kendi akrabaları çıkardı. Camgır’la birlikte üç dört kişi ve kadınlar gelmişti. Üç yıldır, gece gibi kapkara giyinen Ayzade’nin yas elbiselerini ateşe attılar. Yanlarında getirdikleri bembeyaz giyecekleri giydirdiler. Başına bembeyaz baş örtüsü bağladılar. Bu yasın, sona erdiğini gösteriyordu. Şimdi kaynanası ve kayınbabası izin verirse, akrabalarından biriyle nikâhlanabilir. Akrabalardan uygun biri yoksa, Ayzade isterse başka biriyle de evlenebilir. Buna engel olmazlar. Gelenek böyleydi (...)” (KK1, 2003: 256).

Sıngan Kılıç romanında Ayzade’nin de Temir’in kardeşi Bolot ile evlenmesi beklenilir. Ancak karar Ayzade’ye bırakılmıştır. Bu gelenek Kırgızca’da “amangerlik” kavramı ile karşılanır. Dul kadının ölen eşinin kardeşi ya da bir akrabası ile evlenmesini ifade etmektedir (Aynakulova, 2006: 101).

2.1.2.4. Yoğ Aşısı

Kırgızlar için ölüm en az doğum kadar doğal bir fenomendir. Ölüme bağlı olarak ortaya çıkan yoğ aşısı geleneği ise Türk kültüründe ölü için yakılan ağıt ve kesilen kurban kadar önemli görülmüştür (Roux, 2015: 108). Kırgızlar bu ritüeli yoğ aşısı, ölü aşısı ya da kara aş olarak adlandırır. Her ailenin maddi durumuna göre at veya koyun kesilerek yemekler hazırlanıp (çorba,

¹¹ Bu gelenek yalnızca eşi ölen kadınlar için geçerli değildir. Kadınlar annesi, babası, çocuğu öldüğünde de siyah giysi giyerek yas tutar. Ayrıntılı bilgi için bk. a.g.e.

pilav, et gibi) misafirlere ikram edilir. Durumu iyi olan aileler daha çok at kesebilmektedir. Bu yemeğin masrafını ölen kişinin ailesi ve akrabaları karşılamaktadır (Jumabayev, 2006: 70-71). Yoğ aşu kimi zaman kişi daha ölmeden 70-80 yaşında iken bizzat kendisi tarafından da verilebilir. Bu ritüelde kesilen at ya da koyun, ölen kişinin ruhunun rahatlaması ve ata ruhlarının memnuniyeti için kurban edilir (Arık, 2005: 167-168). Abdülkadir İnan, bu geleneğin Şamanizm'e dayandığını ve doğrudan ölünün memnuniyeti için yapıldığını ifade eder. Söz konusu tören İslamiyetle birlikte başka bir renge bürünmüştür (İnan, 1952: 21). *Sıngan Kılıç* romanında Camankul için Abil Bey'in düzenlediği yoğ aşına ayrıntılı yer verilir:

"Camankul için verilen yoğ aşının anlı şanlı olması için her gün ayrı bir ihtişam vardı. Dağlılar, "Yoğ aşına gidersen, aç git!" derler. Yoğ aşını düzenleyen köy, ne kadar devam ederse etsin, binlerce misafiri çok iyi ağırlamak zorundadır. Misafiri onar, beşer bölüşür, evlerine alırlar. Kesmek için her gün bir hayvan, atlarına yem sağlarlar. Bu kalabalığın içinde, bir kişi bile memnun kalmadığını, kırıldığını söylerse, sadece yoğ aşının sahibi değil, bütün köy için üzüntüye sebep olurdu. Gelenek böyleydi. Bundan dolayı, yoğ aşını veren Abil Biy iyi hazırlanmıştı. Sadece kendi boyunun değil, diğer boyların evlerini de Kızıl Car ovasında sırayla yaptırmıştı. Her evin önünde bir ocak vardı. Ev sahipleri, ayakta misafirlerini bekler, isteklerini yerine getirirdi" (KK1, 2003: 278).

Romanda Abil Bey'in ihtişamlı bir yoğ aşu düzenlemesinin kişisel çıkarlarına dayanan sebepleri olsa bile söz konusu geleneğin uygulandığı genellikle bu şekildedir. Misafirlerin iyi şekilde ağırlanması ve hayvanların kurban edilip yemekler hazırlanması esastır. Bu hem ataların ruhlarına hem de ölünün ruhuna duyulan saygıyı temsil eder. Misafirlerin tüm istekleri yerine getirilerek memnun edilmeye çalışılır. Tüm kalabalıkta tek bir kişinin bile memnun kalmaması olumsuz sonuçları doğurur. Yoğ/ölü/kara aşu, günümüzde Anadolu'da devam eden ölü yemeğinin bir görünümünü teşkil etmektedir. Bu yemeğin başka bir anlamı ise ölüye karşı son görevini yerine getirmektir. Eğer ölen kişi evliyse eşi bu yemekten sonra yasını sonlandırarak bir başkası ile evlenebilir: *"(...) Bu yıl, kayınbabası oğlunun yoğ aşını verip son görevini de yapmış olur. Gelenek böyleydi. Gelinin akrabalarını çağırır ve siyah elbiselerini çıkarttırır. İsterse, başka biriyle evlenmesine izin verir" (KK1, 2003: 244)".*

2.1.3. Evlenme

İnsan hayatının yeni bir evresine geçişinin ilanı olan düğün, tüm Türklerde olduğu gibi Kırgız Türkleri için de önemli bir geçiş ritüelidir. Kırgız Türkleri için aile, sosyal hayatın merkezinde yer almaktadır (Aynakulova, 2006: 96). Bu yüzden düğüne dair kalın, kız kaçırma, kız alma, dıştan evlenme, baldız aluu, bel kuda, beşik kuda¹², kayçı kuda¹³ kalın¹⁴ gibi birçok inanış ve uygulama söz konusudur. *Singan Kılıç* romanı tarihî roman olması sebebiyle, düğün ritüeli geniş olarak yer almaz. Ancak dinî izlerin ve eski Türk geleneklerinin izdüşümlerinin okunabileceği satırlar söz konusudur. Romanda, Ayzade ile Eşim'in dinî nikahı kıyılır. Dinî nikah kıyıldığında: “İki dünyada dürüst olun. Birbirinize kötülük dilemeyin. Yediğiniz yemek, bulduğumuz çocuk, kurduğunuz sofraya helâl olsun. Bu dünyada halk arasında, öbür dünyada Allah'ın huzurunda biz şahidiz. Allahüekber!” (KK2, 2003: 23) diye dua edilmesi bu dinî temelin göstergesidir. İslamiyetle birlikte din ve geleneğin birlikteliği dikkati çekmektedir. Nikah esnasında edilen duanın ardından Ayzade ve Eşim'e su içirilmesi su kültürünün Kırgızlar için önemini açığa çıkarmaktadır.

“Dördü birlikte dua etti. İhtiyar, mavi çiçekli beyaz fincanı iki eliyle tutarak Eşim'e uzattı.

“Al oğlum! İşte, bu temiz, berrak su, senin hayatın, hakkın! İç!”

Eşim, eline aldığı fincandan bir yudum içip geri verirken ihtiyar sözlerine devam etti:

“-Artık senin bir ailen var. Allah'ın bir kulunun sorumluluğu senin omuzlarında. Zorluk ve ıstırap çektirmeden ona bak...” (KK2, 2004: 23).

Önce Eşim'e sonrasında Ayzade'ye sunulan su, Kırgızlarda bir gelenektir. Nikah esnasında gelin ve damadın ardından nikah törenine katılan herkes sırasıyla aynı sudan içer:

“İhtiyar, fincanı bu sefer Ayzade'ye uzattı: “-Al kızım! Artık sen de aile sahibisin. Allah'ın bir kulunun sorumluluğu sende. Ona iyi bak...”

¹² Beşik kertmesi.

¹³ Berder.

¹⁴ Kalın geleneği, romanda Ayzade üzerinden kurgulanmıştır. Yalnızca, “(...) Beklendiği gibi, Ayzade'nin kalını fazla oldu. Temir hepsine razıydı (KK1, 2003: 254)” cümlesi ile romanda yer almaktadır. Burada Temir'in kalının fazla oluşuna razı olması Ayzade'ye duyduğu sevgidendir. Kalın geleneği, Anadolu'daki başlık parası ile benzer bir gelenektir. Maddî durumu yetmeyen damatların kalını ödemesi için çeşitli seçenekler bulunmaktadır.

Gözleri yaşaran Ayzade, sudan bir yudum içti. İhtiyar, “-Şimdi, biz de sırayla sudan tadalım! Haydi Ak Erkem, sen başla. Bu, kutsal bir su; Allah'ın iki kulunun kaderini birbirine bağlayan su...”

İkisi de birer yudum içtikten sonra Ak Erke, fincanın dibinde kalan suya bakarak “-Çocukları olsun! Mutlu olsunlar!” deyip uğur olması için suyu ocağın etrafına serpti ve “Bahtı açık olsun!” diyerek pamuğu keregenin oyuğuna kısırdı (KK2, 2004: 24).

Suyun ocağa serpilmesi, su ve ocak kültürünün bir görünümüdür. Ocak kelimesinin temel anlamı “ateş yakmaya yarayan yer”dir (Güncel Türkçe Sözlük, 2020). Fuzuli Bayat, ocak kelimesinin ‘ateş, nesil ve soy’ kavramları ile ilişkili olarak ata-baba-oğul üçlüsünden oluşan bir anlam taşıdığını ifade eder. Bu anlamda ocak, *aile* oluşumunu sembolize etmektedir (Bayat, 2007: 116-117). Su ise kozmogoninin simgesi olarak hayatın devamlılığının ve canlılığın göstergesidir (Eliade, 2003: 200). *Sıngan Kılıç* romanında Ayzade ve Eşim’e içmesi için verilen su, bu bahsedilen inanışlarla ilişkilidir. Yeni evlenen çiftin yuvasının sağlamlığı, aile kurumunun güçlenmesi ve devamlılığı için ‘hayat suyu’ nu sembolize eden bir su içirilerek geleneksel bir inanış sergilenmiştir. Ayrıca fincanın dibinde kalan suyun ocağa serpilmesi de ocak ve su kültürünün güçlü birlikteliğini göstermektedir.

2.1.3.1. Kız Kaçırma

Türk kültüründe kız kaçırma geleneği, en eski evlenme geleneklerinden birisidir. Çoğu zaman erkek ve kızın anlaşması sonucu gerçekleşse de kızın rızası olmadan da gerçekleşmektedir (Yüce; Dosbayeva, 2007: 19). Manas Destanı’nda ve diğer birçok destanda kız kaçırma geleneğinin varlığından bahsetmek mümkündür (Tezcan, 2003). Kırgız Türklerinin “kız alakaçuu” şeklinde ifade ettiği bu gelenek eski dönemlerde maddî sebeplerden doğan zorunluluklardan ötürü ortaya çıkmıştır.¹⁵ Bu da kalın geleneği ile doğrudan ilişkilidir (Aynakulova, 2006: 102). Ancak kızın rızası dışında gerçekleşen kız kaçırma eski dönemlerde hiç de hoş karşılanmaz. *Sıngan Kılıç* romanında bu durumun cezasının ölüm olduğu düşünülmektedir:

¹⁵ Başka bir kaynakta eskiden kız kaçırma geleneğinin çok hoş karşılanmadığından bahsedilmektedir. Bu geleneğin eski zamanlarda, anne-babanın uygun gördüğü kişi ile evlenmeyi reddeden gençler tarafından uygulandığı ifade edilir. Ayrıntılı bilgi için bk. Akmaktaliyev, Abdılcaçan (2001). *Kırgız Folkloru ve Tarihi Kahramanlar*. Ankara: AKM Yayınları.

“Sor, Camgır! Sormaya hakkın var, senin kızın. Kúpeli olmayan, başı açık, beş örgülü kızı zorla kaçıran gence bir tek ceza verilir, o da ölüm... Bunu kimse sorarak ne kolaylaştırabilir ne de zorlaştırabilir. Kardeşimle ben birbirimize sırrımızı açmadık, anlaşmadık. Beklenmedik bir anda kendisi getirdi. Eğer kaçırmışsa, kardeşimi korumayacağım! Onu kendim bağlayıp teslim edeceğim! Sor! Eğer, kız kendi isteğiyle gelmişse, bu onların arzusudur. Hayvanı kaybolan, ardından geldiği malı alır; parası kaybolan parayı alır. Sor, Camgır... “(KK1, 2003: 254).

2.2. Millî Oyunlar

Millî oyunlar, toplumsal belleğin ve millî kimliğin muhafaza edildiği önemli bir unsurdur. Milletlerin yüzyıllar boyunca topladığı hayat tecrübesi ve birikimi bu oyunlarda gizlidir. Aynı zamanda kültürlerarası etkileşimi sağlar. Toplumsal bütünleştirici işlevi ile tüm milletler için önemli görülen oyunlar, Kırgızlar için başka birçok işleve sahiptir. Kırgızlar için oyunlar sadece eğlence aracı değildir. Onlar, yoğ törenlerinde, doğum-ölüm, ad verme vb. törenlerde millî oyunlarını düzenlemişlerdir. Bu oyunlar gençlerin hayata hazırlanması ve eğitilmesi için büyük önem taşımaktadır. Ayrıca bu şekilde halk, savaş şartlarına hazırlanmış olur (Baytok, 2013: 54). Kırgızlar geçmişte savaşçı ve göçebe bir toplum olduğu için millî oyunları da bu doğrultuda oluşmuştur. Zekâ geliştirici, stratejik ve hareket içeren oyunların yanı sıra açık hava ve mevsim oyunları da söz konusudur. Çocuk oyunlarının çokluğu dikkat çektiği gibi, büyüklerin de oynadığı pek çok oyun vardır. Kökbörü/ulak tartış, ordo, toguz kumalak/ toguz korgool, güreş, kız kuumay millî oyunların başında gelir (Boobekova, 2015: 50-51).

2.2.1. Ulak Tartış/Kökbörü¹⁶

Ulak tartış, at üzerinde oynanan bir oyundur. Oyuncular at üzerinde yerdeki kesilmiş oğlağı almaya çalışır. Bu oyun ‘kökbörü’ olarak da bilinir. Orta Asya’da başka bölgelerde ‘kökperi, köpkeri, kökpar’ gibi adlarla karşılanmaktadır. Kökbörü oyunu Manas Destanı’nda geçmektedir. Bu bakımdan kökeninin geçmişe¹⁷ dayandığını söylemek mümkündür (Kaya,

¹⁶ Oğlak çekişmesi.

¹⁷ M.Ö. 276’dan itibaren oynandığı ifade edilmektedir. Bk. Türkmen, M; Alimov, U. (2018). “Gelenekten Geleceğe Kökbörü Oyunu”. *Türk Halkları Geleneksel Oyunlar- Sporlar Sempozyum Kitabı*, Kahramanmaraş. Türk halklarının geleneksel sporlar ve oyunları ile ilgili olarak Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi tarafından yayımlanan 4 kitap bulunmaktadır. Daha geniş bilgi için bunlara bakılabilir.

2005: 303-304). Kökbörü Türk halklarının en eski zamanlardan beri savaş hazırlığı ve müsabaka olarak yaptıkları bir aktivite olup daha sonra geleneksel bir oyuna dönüşmüştür. Oyuna her boydan insanların katılması mümkündür. Oğlak çekmenin kuralları bölgeden bölgeye değişiklik göstermekte; kimi yerde buzağı 50-80 kg, oğlak 15-30 kg; teke 25-30 kg arasında olmalıdır (Kaya 2005: 306). Bu oyun, birçok inanış temelinde şekillenmiştir. Bunun en başında at ile ilgili inanışlar gelmektedir¹⁸. Oyun esasında savaş zamanı dışında askerlerin dinç kalmasını sağlamak amacıyla oynanmış olmakla birlikte; günümüzde hala oynanmaya devam etmektedir. *Singan Kılıç* romanında bu oyuna ayrıntılı şekilde yer verilmez:

“Talas'ta yıllarca, haber vermeden yaşadı, unutuldu. Annesi Talashydı. Şölenlerde, törenlerde ata biner, gençlerle beraber oğlak çekişirdi. Ganimet paylaşan kurt sürüsü gibi güçlendi. Saf kan, akıtmalı kıratın cins at olduğu belliydi. Güçlendikçe, hiçbir atı önünde koşturamaz, sahibinin düşündüklerini gerçekleştirirdi (...)” (KK1, 2003: 68).

Şölenlerde, düğünlerde, büyük bayramlarda ve her çeşit törende oynanan kökbörü oyununun nasıl oynandığına dair romanda bilgi yer almamakla birlikte ne zaman oynandığının bilgisine ulaşmak mümkündür.

2.2.2. Ordo Oyunu¹⁹

Ordo oyunu yalnızca Kırgızlarda değil, tüm Orta Asya'da ve Moğolistan'ın çoğu yerinde oynanmaktadır (Rısmendeyeva, 2018: 264). Ordo oyunu bir savaş oyunudur. Kuralları oynanan kim olursa olsun, aynı şekilde geçerlidir. İki grup halinde oynanmaktadır. Her grubun bir başı vardır ve üç kez tekrarlandığında, hangi taraf çizgiden dışarı daha çok aşık çıkarırsa, o grup oyunu kazanır (Baytok, 2013: 59). Kırgızların bu oyunu ne zamandan beri oynadığı, bu oyunun onlar için ne anlama geldiği ve nasıl oynandığı gibi noktalara *Singan Kılıç* romanında değinilmiştir:

“Bu oyun, çok eskiden kalmış, vakti zamanında Karahan'ın Oğuzhan'ın oynadığı köklü bir oyun. İki grup halinde oynanır. Hangi taraf, yuvarlak biçimde çizilmiş çizgiden daha çok aşık çıkarır ve bunu üç kez tekrarlırsa, o tarafyener ve ödülü kazanır. Bu oyun, eski dönemlerde halkı birleştirir, birliği

¹⁸ Bu inanışlar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Alimov, Ulanbek (2015). “Ulak Tartış Oyununun İnançlarla Olan İlişkisi Üzerine”. *Türk Halklarının Geleneksel Spor Oyunları*. (Ed. A. Mokeyev, F. Unan, O. Karatayev, O. Yorulmaz, C. Alimbayev, C. Buyar). s. 63-64. Bışkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.

¹⁹ Aşık oyunu.

ayakta tutar; bazen de yakanın yırtıldığı, kanın döküldüğü kavgalara sebep olurdu” (KK1, 2003: 116).

Ordo oyunun nasıl oynandığı romanda şu şekilde geçmektedir:

“İki gruba ayrılmışlar. On beş adımlık yuvarlak bir çizgi çizilmiş. Ödüllü aşık oyunu oynanacak. Her oyuncu, çizginin ortasına beşer aşık koyar. Aşıkların ortasında, kırmızıya boyanmış han aşık parlıyordu. Gölgesi ve yeşil alana halılar, kilimler serilmiş, üstlerine de ipekli döşekler konmuştu. Aşık oynanacak yerin yakınına sofra da kurulmuştu (...) Sadece beyler, oyundaki eşleriyle ikiye ayrılıp toplanmışlar, oyun başını bekliyorlardı (...)” (KK1, 2003: 114).

Ordo oyunu aslında Kırgızların savaş taktiğidir ve çükö (aşık) ile oynanmaktadır. Bu oyun, Kırgızların göçebe hayat tarzını yansıtmaktadır (Baytok, 2013: 64). Oyun, tarih boyu, beyler ya da önde gelenler tarafından düzenlenmiştir. Romandan yapılan alıntıda da beylerin oyunda yer aldığı görülmektedir. Bu oyunun diğer bir amacı, boylar arasındaki anlaşmazlıkları yok etmektir. Ancak çoğunlukla oyun sonunda anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Bu durumun da *Singan Kılıç* romanına yansıdığı görülmektedir. Romanda ordo oyunu esnasında bey oyuncu Alimbek kibirlenmektedir (KK1, 2003: 116). Ayrıca, oyunda hanın oyun kurallarına aykırı olarak oynadığı görülmektedir:

“(...) Genç Han, çizgiye ayağını doğru basmadan içeriye, aşıklara yaklaşıyordu. Sol kolunu beline dayamamış, sol ayağını ise düzgün basar basmaz aşık atmaya koyulmuştu. Hiç kimse, “Yanlı yapıyorsun!” demeye cesaret edemiyordu. Halk, boynunu uzatıp kaşını çattı. Gözleri yaşararak bakıyordu. Genç Han’ın hedeflediği aşık çizgiden dışarı çıkmadı. Kurallara uymadan bir aşığa daha nişan almaya başladı (...)” (KK1, 2003: 118).

Hudayar Han, rütbesini kullanarak, oyunu kuralları dışında oynar ve bu da kendi aralarında kaos yaratır. “(...) Oyunun kuralları herkes için geçerlidir (KK1, 2003: 119)” denilerek oyunun bozulan havası düzeltilmeye çalışılmıştır. Ordo oyununun taraflar arasındaki ilişkileri açığa çıkarmak gibi bir özelliği vardır (Aşlar, 2012: 123). Görüldüğü gibi, bu özellik olumlu ya da olumsuz olabilmektedir.

“Babası Alimbek Datka’nın başı koparıldıktan birkaç yıl sonra ilk defa Hanlık sarayına gitmişti. Saray mensupları sıkıldıkları ya da tartıştıkları zamanlarda aşık oynarlardı. Abdullah Bey’e kimse itibar etmemişti. Onu aşık oyununa dahil etmemişlerdi. O da merakla aşık oyununu izleyenlerin arasında oturmuştu. Durumu kötü olan ve en son yapılacak tek vuruşa bel bağlayan

oyuncu başı iyi bir atıcı aramak için oturanlara göz attığında kenarda oturan genç Abdullah gözüne ilişmişti" (KK2, 2004: 274).

Abdullah Bey, Hudayar Han'dan kendi aşığı ile oynamak için izin ister. Cebinden çıkardığı Han aşığıdır. Bu aşık kan kırmızısıdır. Aşığı oğluna annesi Kurmancan Datka vermiştir. "(...) *"Bu, yedi atandan kalma kırmızı aşık. Oğlum, bu kutsal aşık ile sen de oyna"* diyerek babasından kalmış aşığı cebine koymuştu (...)" (KK2, 2004: 275). Bu oyun aracılığıyla Hokand Hanlığı'ndaki çeşitli çatışmaların satır aralarına gizlendiği, rütbelerin açığa çıktığı, birliği ayakta tutmasına karşın aynı zamanda ayrılıklara da sebep olduğu görülmektedir. Savaş taktiği olması sebebiyle ordo oyunu toplumsal belleğin inşasında büyük bir önem arz eder. Tüm gerçekliği ile romana eklenen oyun bu anlamda millî değerlerin dikkate değer örnek bir görünümünü oluşturmaktadır.

2.2.3. Güreş

Güreş sporunun kökeni M.Ö. 13. yüzyıla kadar götürülebilir. Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan güreş, Türkler için yalnızca bir spor değildir; bir kültür sembolüdür (Gül vd., 2018: 663). Kırgız Türkleri için de önemli olan güreş çeşitli törenlerde oynanmaktadır. Günümüzde ise Kırgızistan'da güreşin üç türü söz konusudur: 'Klasik millî güreş (Leylek güreşi)', 'Kırgız güreşi (millî güreş)' ve 20. yüzyılda oluşmaya başlayan 'Alış güreşi'dir (Murzayev, 2018: 229). *Sıngan Kılıç* romanında "(...) *Yere düşenin elinden tutarak kaldırmak var. Güreşin âdetidir. Ama bu yüzü kara pehlivanınız, güreşiyle onu yıkmadan, boğarak öldürdü. Üstelik, o pis herif, ölmüş adamın başından atlayarak geçti! Burnu büyük...*" (KK1, 2003: 129) ifadesi ile güreş sporunda 'yere düşenin elinden tutarak kaldırma'nın bir erdem olduğu ve güreşin bir âdeti olduğu ortaya koyulmaktadır. Güreş oyunu ile güç sergilenmesinin yanı sıra günümüzde hala bayramlarda ve çeşitli törenlerde oynanması ile millî değerlerin korunmasında ritüelistik mahiyette bir önem gösterilmektedir. Bu yolla toplumsal belleğin kalıcılığı sağlanmaktadır.

2.2.4. Kız Oyunu

Kız oyunu, Kırgız Türklerinin önemli oyunlarından. Genellikle düğün ritüelinde oynanan bir oyundur. Kızlar ve erkekler karşılıklı olarak türküler söylemektedir (Duman, 2019: 5). Bu oyun romanda Ayzade aracılığı ile okuyucuya anımsatılır. "(...) *Kız oyunu oynanıyordu. Kız oyununda nazlı şarkılar söylenir. Herkes bu oyunla ilgileniyordu. Ayzade,*

akranlarına katılıp oyalanmak istedi (...)” (KK1, 2003: 252). Yaşadığı trajedi ile romanın dikkat çekici kahramanlarından olan Ayzade’nin hisleri aracılığı ile bu değer, metin düzlemine taşınmıştır.

2.2.5. Ak Çölmök

Ak çölmök, çoğunlukla geceleri oynanan bir çocuk oyunudur. Eğitici ve eğlendirici bir oyundur. Ak çölmök, iki grup arasında gece oynanan ve saklanan bir şeyi bulmaya dayanmaktadır. Çocuklar, iki gruba ayrılarak bir yer belirleyip ortaya taş, gömlek veya başka bir nesne atar. Sonrasında iki gruptan birisi bir parça tahtayı/ak çölmöğü alıp fırlatır. Bu tahta parçasını diğer gruba kaptırmadan belirli noktaya ulaştıran grup puan kazanmış olur (Ağgün, 2015: 59). *“Çocuk be...” dedi Ayzade gülümseyerek, “-Bu aydınlıkta ak çölmök oynansa...”* (KK1, 2003: 308). Ayzade, yaşayamadıkları, kaybettikleri, hissettikleri ve istekleri ile içinde bir çocukluğu yaşatmak ister. Kurguda Ayzade ile verilen ‘ak çölmök’ oyunu Ayzade’nin geçmişine, mutlu zamanlarına dair özleminin somut sembolüdür. Yazar bu oyunu metin düzlemine ekleyerek bireysel bakış açısıyla toplumsal belleğe hizmet etmiştir.

2.3. Millî Giyim

Giysi insan bedenini dış etkilerden korumak amacıyla kullanılmaktadır. Bu bakımdan birçok çeşidi bulunmakla birlikte hem evrensel hem de millî öğeleri içermektedir. Bu yüzden giyim, toplumsal belleğin inşası ve korunması için hayat boyu aktif bir misyonu üzerinde taşımaktadır. Örneğin posta pulları üzerinde dış giyim ve baş giyim olmak üzere Kırgızların millî giyimini görmek mümkündür. Ayrıca tüm Türk dünyasına bakıldığında bu posta pulları üzerinde yer alan giysilerin birbirleri ile benzerlik gösterdiği noktalar dikkate değerdir (Yazıcı, 2016: 88-89). Bu benzerlik aslında Türk kimliği, milli hafızası bakımından geniş bir yelpaze altında bir kültür birikimine sahip olduğunu somutlar niteliktedir. Bu izler, romanlarda da yer alır. Bu bağlamda, *Singan Kılıç* romanında Kırgızların millî giyimine ilişkin birçok bilginin yer aldığı görülmektedir:

“Kıpçaklar, meydana kırmızılar giyinerek geldiler. Kırmızı giyinmek gücü temsil eder. O dönemlerde, kırmızı giysileri sadece Kıpçaklar giyerdi. Dağlıların en itibarlı datkaları da sırtlarına kırmızı kürk, başlarına kırmızı kalpak giydiler. Ötekiler ala sarı benekli kaftan; Sart denilen halk ve yerli halk

ise genellikle kara kaftan giyerdi. Kıpçakların güçlü beyleri, kendilerinin yüceliğini böyle gösterirlerdi (...)" (KK1, 2003: 146).

Romandan alınan bu alıntıda, giysilerin renklerinin ve şekillerinin, boyların hususi özelliklerinin göstergesi olduğu görülmektedir. O dönemde kırmızı renkte bir giysinin yalnızca Kıpçak Türkleri tarafından giyildiği ve bunun bir güç göstergesi olduğu, kaftanları güçlü beylerin giydiği belirtilmektedir. Bu çıkarımlar toplumsal belleğin inşası ve korunmasında millî giyimin ne denli önemli olduğunu somutlar niteliktedir. Romanda ayrıca "(...) Önceden kuş burnu gibi sarılıp hazırlanmış kar gibi beyaz, evlilere mahsus sarık giymişti. Beline, ölmez çiçek gibi açık sarı renkte kuşak bağlamıştı" (KK1, 2003: 227) ifadesi ile giysilerin medeni durumunu da göstermek adına çeşitlilik göstermektedir. Bunun yanı sıra Kırgızların millî sembolü olan baş giyim ürünü 'kalpak' romanda han sarayında önemli kişilerin giydiği bir baş giyim olarak ifade edilir: "... han sarayındaki önemli kişilerin giydiği türden siyah ipekli kürk, başında kırmızı çuhayla kaplanmış kabarık yünlü kalpak vardı (...)" (KK1, 2003: 276). Kalpak, günümüzde hâlâ Kırgızlar için taşıdığı renkler, motifler bakımından önemli olmakla birlikte aynı zamanda tüm Türk kültürü açısından birçok anlama sahiptir. Çünkü kalpak yalnızca Kırgızlara ait bir baş giyimi değildir; Özbek, Çuvaş, Kazak, Kara Kalpak gibi pek çok Türk boyunda farklı şekillerde kullanılmaktadır (Arıkan-Kallimci, 2008: 34).

2.3.1. Takı

Orta Asya'nın çeşitli bölgelerinde yapılan kazılarda milattan önceki yüzyıllara dayanan birçok takının bulunması Türklerin kolye, küpe, yüzük gibi günümüzde süslenme amacıyla kullanılan takıları çok eski zamanlarda bilip kullandıklarını göstermektedir (Yazıcı, 2016: 89). Kullanılan takıların her birinin üzerindeki şekillerin yapım malzemesinin bir sebebi olmaktadır. Örneğin, şakaklara sarkıtılmış beş tane ince örgü, genç kızlığa adım atılması anlamına gelmektedir: "(...) Güneş ışığı, boynundaki boncuktan yansıyor, güzel yüzüne ışık saçıyordu. Siyah saçındaki beş örgü, ince söğüt dalı gibi dökülüyordu (...)" (KK1, 2003: 247). Bunun yanı sıra takıların geçmişten günümüze kalan hatıralar olduğu ve manevî değerlere sahip olduğu ifade edilmektedir:

"Üç sıra boy muskası, ona bağlanmış üç kat ziynetin hepsi gümüştan yapılmıştı. Bunları birbirine bağlayan, sarı karınca gibi ipince zincirler de altına benziyordu. Kanış, saçlarının aşağıya doğru çekildiğini hissetti.

Kahramanı saç bağını sıvazlayarak düzeltiyordu. Saç bağının meşin ipleri ne kadar yağlansa, yılda sadece bir defa kullanılsa da eskimişti. Biraz çekilse kopacakmış gibi duruyordu. Bunları görüp düşüncelere daldı. Bu da çok eskiydi. Bunlar, eskiden beri, kaynanalardan iyi oğullarının iyi gelinlerine kalan değerli yadigârlarıydı” (KK1, 2003: 227).

Kırgızlar, millî giysilerinin ve takılarının bir değerler bütünü olduğunun farkında olarak günümüzde onları aynı özenle kullanmaya özen göstermektedir. Özellikle millî bayramlarda ve özel günlerde bunu görmek mümkündür.

2.4. Saygı

2.4.1. Misafire Saygı

Kırgızlar için geleneklere uygun yaşama çok önemlidir. Bu anlamda hem büyüklerine hem de misafirlerine derin bir saygı duyarlar: *“Akrabasını geleneklere uygun olarak karşılayan Cangaraç, sevinçle kollarını açmış, göğüs göğse kucaklamıştı. “Buyur! Yurt ağası, buyur içeriye...” dedi” (KK1, 2003: 168) cümlesinde Canragaç’ın akrabasını geleneklere uygun şekilde karşılaması buna örnektir. Kırgızlar için beklenmeden gelen bir misafir de aynı şekilde karşılanır. Hatta Anadolu’daki “Tanrı misafiri” kavramına benzer bir yaklaşımın var olduğunu söylemek mümkündür: “Tenirberdi, daha astığı kara benekli keçi derisini yere serdi. Ansızın gelen misafirini saygıyla oturttu. Kendisi ise, kuru, sert yere dizlerinin üstüne oturdu. İkinci güneşinin ısıttığı toprağa değen dizleri ısındı. Böyle oturmak hoşuna gitti” (KK1, 2003: 14). Bu doğrultuda Kırgızlarda misafirin her şekilde aynı önemle karşılandığı görülür. Hayvanlar Kırgızlar için hem geçim kaynağı hem de aynı zamanda geleneklerin uygulanmasında bir aktarım kaynağıdır.²⁰ Bu örnekte yere serilen keçi derisi misafire duyulan önemi ve saygıyı göstermektedir. “Geleneği bilen, önemli değerli akrabası Datka’ya olan saygısı gittikçe artan Cangaraç, ta Hokand’dan duyulsun, dost ve akrabaya sevinç, düşmana üzüntü olsun diye, ancak hükümdarlara lââyık akboz kısırağı kestirdi. Elinde ne varsa hepsini çıkardı. Sevinçten içi içine*

²⁰ Örneğin; Misafirler için kesilen koyunun ikramı, misafirlere verilen öneme göre değişmektedir. Bazı bölgelerde en önemli misafire koyunun başının ikram edildiği bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Kaliyeva, Kenjegül (2015). “Kırgızlarda Koyun Kemiklerinin İsimlendirilmesi, Bunların Misafir Ağırılama Sırasındaki Dağıtımı ve Kemik İsimlerine Etimolojik Bir Yaklaşım”. *Türk Dil Araştırmaları Yıllığı Belleten*. S. 63. C. 1. s. 99-110. Ayrıca, Kırgızların at, inek, deve, keçi, koyun gibi hayvanlarla beslendiğini ve at etinin en seçkini olduğunu belirtmek gerekir.

sığmıyordu. Misafirlerini bütün samimiyetiyle, büyük bir iyi niyetle ağırladı" (KK1, 2003: 169) ifadesinde Kırgızların Hokand Hanlığı zamanında dahi misafirlerini tüm samimiyetleri ile ağırladığı ortadadır. At, Türk kültüründe kutsal bir hayvandır. Manas Destanı'nda at, kahramanın yardımcısı, en yakın arkadaşdır (Durbilmez, 2017: 23). Bu yüzden misafirleri için at kesmek Kırgızların önemli bir geleneğidir. Elllerinde ne var ne yok, misafirleri için vermeye, yedirmeye hazırdırlar: "Abil Biy, Tulpar gölünün etrafına kırk oba kurdurttu. Her obanın başına, misafirleri korumak için ikişer bekçi dikti. Obaların kapısına, henüz süttten kesilmemiş ikişer tayı kesilmek üzere bağlattı. Kendisi de ortadaki on iki kanatlı ak obaya yerleşti" (KK2, 2004: 35) cümlesinde de misafirin korunması için seferberlik verildiği görülmektedir.

Kırgızlar için yalnızca misafiri ağırlamak yeterli değildir. "Elin boş dönüyorsun ekin henüz yetişmedi. Binmeye atın var, buradaki ekinler yetiştiğinde bana uğra. Arpadan at yemi, darıdan kışa bozalık alırsın. Mutlaka gel, Sarım" diye ekledi" (KK1, 2003: 16) ifadesi yoluyla, misafir uğurlamanın ve misafirine kıymetli bir hediye verilmesinin gerektiği söylenebilir.

2.4.2. Hediye Geleneği

Kırgız geleneklerine göre, verilen hediyeye karşılık beklemek söz konusu değildir. *Singan Kılıç* romanında kıtlık, açlık gibi toplumu zorlayan çeşitli fenomenlerin yaşandığı dönemden bahsedilir. Bu olumsuz süreçte, hediyeye karşılık beklemek her ne kadar istenmese de ekonomik şartlar onları buna zorlar. Bu durum çaresizliğin bir göstergesidir: "Ağam, sunulan hediyeye karşılık beklemek geleneğimizde yok... Ama ne yapalım! Öyle zor günler yaşıyoruz ki... Hayat her şeyi yaptırıyor. Kıtlığı sadece ben yaşamıyorum." (KK1, 2003: 236). Bu çaresizliğin romana yansımaları aslında Kırgızların geleneklerine ne kadar sıkı sıkıya bağlı olduklarını göstermek amaçlıdır. Açlık, kıtlık, sürgün ve savaş gibi olumsuz fenomenler geleneklerin yaşamasına engel olamamıştır. Edimsel anlamda gelenekleri sergileyemeseler de millî ruh ve toplumsal bellek aktif durumdadır. Roman kahramanının geleneklerinden haberdar oluşu ve geleneğe karşıt bir edimde bulunmasından rahatsız olması bunun göstergesidir.

Kırgız kültüründe hediye veren kişi karşılık beklemese dahi verilen hediye karşılıksız bırakılmaz:

"Tenirberdi tekrar yerine döndü ve dut ağacının dalında sallanan vaşak derisini sıvazlayarak onu gözden geçirmeye başladı. Alınan armağana

karşılık olarak giysi verilir. Hediye verilecek giysinin fiyatının, alınan armağanın değerinden eksik olmaması lazım. Armağan getirip, ona denk gelen giysiyle geri dönmek, köyde saygının ifadesi olarak kabul edilir. Ama alınan hediyeye karşılık hediye istendiğinde verilir. Ona göre kişilerin arasında bu durum alışveriş gibidir. Onun için Tenirberdi, aldığı armağana karşılık olarak bir yük arabası dolusu hububat verecektir. Doğancıbaşı memnun olur, diye düşündü” (KK1, 2003: 17).

Yazar, Tenirberdi'nin düşünceleri aracılığıyla Kırgızlarda hediye geleneğinin ayrıntılarını verir. Alınan hediyeye karşılık olarak verilecek hediye onun değerinden aşağı olmamalıdır. Bu gelenek, tüm Türk dünyasında hâlâ yaşatılmaya devam etmektedir.

2.4.3. Büyüğe Saygı

Kırgız kültüründe büyüğe saygı önemli bir yer tutmaktadır. “(...) Yaşından dolayı eşiğin yanında otursa bile, başköşedeki Nüzüp'le göz göze gelmek istiyordu (...)” (KK1, 2003: 57) cümlesiyle yazar küçüklerin eşiğin yanında oturduğunu ifade ederken büyüğe saygının önemini vurgular. Büyükler ve misafirler baş köşede otururken küçükler kapı eşiğinde oturmaktadır. Ayrıca babasının Nüzüp'e “*Senin gibi evlât olmaz olsun! Ne yaptım ben sana. Kahrol! Babasını saymayan evlat, lânet olsun sana! Bir daha yüzüne bakmayacağım!*” (KK1, 2003: 67) demesi bu anlamda önemlidir. Nüzüp de babasına “*Senin gibi de baba olmaz olsun! Ne zaman babam gibi beni sevindirdin!*” (KK1, 2003: 68) diye bağırınca aksakallar buna müdahale eder: “*Heey! Efendim! Babana öyle söyleme. Babanın sözü ok gibidir. Lânete uğrarsın. Hayatın boyunca iyilik görmeden yaşarsın. Dikkat et. Sakın öyle bir şey yapma. Özür dile. Attan in, dizlerine kapanarak özür dile!*” dediler (KK1, 2003: 68). Aslında romanda Nüzüp'ün babası, Nüzüp için olumsuz davranışlarda bulunan bir insandır. Onu küçük yaşta terk etmiştir. Fakat aksakallar buna rağmen ‘babaya saygının’ önemini imler. Bu örnekle yazar Kırgız kültüründe büyüğe saygının yerini göstermiş olur. Kırgızlar ayrıca, akrabalarına misafirlerine de saygı göstermektedir. Yazar bu durumu ayrıntılı şekilde somutlamıştır:

“*Köle olsa da han da olsa karısının hısım akrabasına saygı gösterilirdi. Birkaç gün iyice ağırlanmış, ihtişamı görmüş. Hanın karısıyla Tolu Bike birbirlerine sırlarını açmışlar. Tolu Bike'nin dönmek üzere yola çıkacağı gün, hanın karısı saçındaki saç bağını çıkarmış ve kayın ablasının saçına bağlamış. Hediye olarak giysilerini vermiş. Bu şekilde, üzerindeki giysiyi çıkarıp hediye*

ederek saygı göstermek, karargâh geleneklerinde özel ve büyük bir hürmet ifadesidir” (KK1, 2003: 228).

Kurgu düzlemine büyüğe saygı geleneğinin eklenmesi gelecek nesillere önemli bir mesaj içermektedir. Bu mesaj millî ruhu, millî hafızayı imler. 1800'lü yılların Kırgız tarihini ele alan romanda geleceğin kurgusallaştırılması, eserin yayımlanma tarihine bakıldığında dikkat çekici bir çıkarımı doğurmaktadır. Bu anlamda yazar, yaşanan politik, ekonomik ve sosyal sorunların ardılı olarak tarihin yeniden kurgulanması, millî ruhun yeni nesillere aşılacak olması gibi birçok amaca hizmet etmektedir.

2.4.5. Selam Verme

Türk kültüründe selamlaşma saygı gösterim yoludur. Bu anlamda Kırgızlarda birçok selamlaşma ifadesi kullanılmaktadır. Kırgızlar için selamlaşmak, tarih boyu çok önemli olarak görülmüştür. Selam alan ve veren kişiler saygılı ve ahlaklı olarak kabul edilmiştir. Kırgızlar selamlaşma için çoğunlukla *salamatsızdı*, *salam* sözcüklerini kullanırlar (Baytok, 2017). Bunlara ek olarak İslamiyetle birlikte 'Selamünaleyküm' kelimesinin de kullanıldığı görülmektedir: “*Selamünaleyküm... Atlının yayaya, bir kişinin iki kişiye, yürüyenin durana selâm vermesi Kırgızlarda güzel bir geleneği ve saygının bir göstergesiydi*” (KK1, 2003: 167) cümlesinde roman kahramanın selam vermesi üzerine yazarın kahramanı aracılığıyla Kırgızlarda selam verme geleneğini açıklaması dikkate değerdir.

2.5. Han'ın Tahta Çıkması

2.5.1. Hükümdar Seçme Geleneği

Hokand Hanlığı dönemini ele alan *Singan Kılıç* romanında hükümdar seçme geleneği de kurguya eklenmiştir. Dönemin tarihi gerçekliğini yansıtması sebebiyle bu gelenek dikkate değerdir. Yazar, hükümdar seçme geleneğini ele alırken millî duygularla eleştirel bir tavır sergiler.

“... saray hükümdarları her zaman aynı çatı altında birleşen üç halktan değil, ataların geleneğine göre eski yöntemlerle seçilmeye başlandı. Herhangi bir zamanda, herhangi bir sebeple ortadan kaybolmuş han soyu bulunmuş ve bu soydan han seçilmiş. Belli bir toplumun gücüyle seçilen han, sadece o toplumun isteğini, arzusunu karşılamaya çalışamaz. Üç yöne giden üç toplumun ortasında, çaresiz kalmış ayçiçeğine döner. Doğrusu, bu üç toplumun her birinin ihtiyacının adil olarak karşılanmasıdır” (KK1, 2003: 175).

Yazarın bahsettiği üç toplum ‘Kırgız, Kazak ve Özbek’lerdir. Aralarındaki çatışmaya, anlaşmazlığa karşı çıkarken ‘milliyetçilik’ vurgusu yapan yazar paragrafın devamında “*Hepsine gerekli olan ortak milliyetçilik duygusu yerine aralarında ayrımcılığa gidildi.*” (KK1, 2003: 175) diyerek millî hafızanın ve toplumsal belleğin oluşturulması noktasındaki misyonunun yalnızca Kırgızlara has olmadığını; tüm Türk dünyasını kapsayan bir bakış açısıyla hassas bir tavra sahip olduğunu ispatlamıştır. Ortak kökene sahip milletlerin başka adlarla dallanıp budaklandırılmasını eleştiren yazar hepsinin ortak bir çatı altında ‘birlik’ olması gerektiğini ifade eden cümleler kurar. Ancak han seçim yönteminin eskiye dayanarak devam etmesi sonucu, bu ortak birliğin oluşmadığını; bunun sonucu olarak da ortak kökene sahip bu milletlerin arasına nifak tohumları ekildiğini ifade ederek, kendi görüşünü satır aralarına eklemler. Dil, gelenek/kültür, siyasi etkenler gibi unsurların bu konuda olumsuzluğu doğurduğunu ifade ederek “*...millî hâfıza, millî şuur ve millî birliğe ihtiyacın çok duyulduğu bir zamandayız.*” (KK1, 2003: 176) diyerek toplumsal dönüştürücü bir misyonla hareket eder.

2.5.2. Ak Keçe

Singan Kılıç romanında, hanların birbirleri ile mücadelesi, hanın tahta çıkışı ve buna bağlı çeşitli ritüeller de işlenmektedir. Buna bağlı olarak hanın tahta çıkması konusunda uygulanan gelenekleri gözlemlemek mümkündür: “*Beyler, yere serilen ak keçenin üzerinde daire oluşturarak oturuyordu. Biri, üzerinde kırmızı bir örtü bulunan, kara kirpikli, kara yeleli, akboz kısırağı çenesinin altından tutmuştu. Bu, kurban edilerek kanı ak keçeye sürülecek olan uğurlu bir hayvandı*” (KK1, 2003: 51). Geleneğe göre, hanın tahta çıkma töreninde han için kurban edilen hayvan kanı, ak keçeye sürülerek han üzerinden atılmaktadır. Tören boyunca Kur’an okunur ve okunan Kur’an’ın sevabı han olacak kişiye başışlanır.

2.5.3. Taç Giydirme

Hükümdarın taç giymesi, milattan önceki yüzyıllara kadar dayanmakta ve Orta Asya Türk topluluklarında bir hükümdar simgesi olarak varlık göstermektedir. Taç, tüm toplumlarda farklı şekillerde, Tanrısal bir güç ve mutlak bir iktidar göstergesidir (İndirkaş, 2014: 151). *Singan Kılıç*, romanında bu sembolün kullanıldığını görmek mümkündür. Şirali’nin tahta çıkma töreninde çeşitli ritüeller gerçekleştirildikten sonra

taç giydirme gerçekleştirilir. Yazar bu edimi "(...) *Daha sonra kadı kısa bir süre okudu ve Şirali'ye taç giydirdi* (KK1, 2003: 80) şeklinde ifade etmiştir.

2.6. Kurban Sunma

2.6.1. Han'a Kurban Sunulması

Kırgızlar, ölümle, evlilikle, bayramlarla, çeşitli hastalıklarla vd. ilişkili olarak kurban sunma geleneğini gerçekleştirir ve Tanrı'ya kurban sunarlar. Hanın tahta çıkma töreninde sunulan kurban da bunlara bir örnektir. Kırgızların 1800'lü yıllarındaki tarihini ele alan *Sıngan Kılıç* romanında han töreni ve buna bağlı olarak kurban sunma geleneği ayrıntılı şekilde yer almaktadır. Eski dönemlerde, hanın tahta çıkma töreninde hana kurban olarak 'insanların' sunulduğu bilinmektedir.²¹ Bu durum romanda eleştirel bir biçimde ele alınmaktadır. Hanın tahta çıkma töreninde özellikle 'kimsesiz çocuklar' kurban olarak seçilmektedir. Ancak romanda, hana kurban olarak sunulacak çocuğun annesi yalvarınca, onun yerine başka bir genç, han için kurban edilir. Bu durum romanda şu şekilde anlatılmaktadır:

"Güçlü eller iki kolunu sertçe bükerek arkadan bağladı. Daha güçlü, bir el, henüz tüyü bitmemiş çenesinden sıkıca tuttu ve yukarıya kaldırdı. Gerilen boğazına soğuk, sivri bir demir değdi. Vücudu titreyiverdi. "Anne...!" Çırpındı. Sadece omuzlarını silkeleyebildi. Bir anda soğuk, sivri, acımasız demir kırmızı yüzlü yiğidin kafasını gövdesinden ayırıverdi. Güçlü yiğitler, akboz kırsığı da hemen yere yatırdılar. Ölümü hisseden hayvan, çığlık atarak kişnedi. O da bir anda boğazlandı."

"Allahükber! Allah için, Allahüekber! Sultanların yoluna... Kırklar aşkına... Allahüekber! Allahüekber!" (KK1, 2003: 55).

Kırgızlarda kanlı kurban uygulaması için daha sonraki zamanlarda at, sığır, koyun, deve, nadiren tavuk ya da horoz gibi hayvanlar kullanılmaktadır. Çoğunlukla erkek hayvanların kurban edildiği bilinmektedir. Bunun yanı sıra kansız kurban uygulaması da bulunmaktadır. Burada yazarın anlatımındaki eleştirel tavır apaçık hissedilmektedir. 'Soğuk, sivri, acımasız demir' ifadesi uygulanan eylemin olumsuzluğunu ifade etmek adına kullanılmıştır. İnsanın kurban edilmesinin yanı sıra 'ak boz kırsığın' da kurban edildiği görülmektedir. Ak

²¹ İnsanın kurban edilmesi, Mayalarda, İnkalarda, Azteklerde, Sümerlerde, Hititlerde, Eski Yunanlarda ve Romalılarda da görülmüştür. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Azap, Samet (2017). "Tölögön Kasımbekov İnsan ve Eser". Ankara: Bengü Yayınları.

boz kısağın kurban edilmesi Manas destanında da geçmektedir (Arık, 2005: 159-172).

“Kar gibi, ak keçenin üzerinde kan kırmızı güllere benzedi. Nüzüp bir koltuğundan, Müslümankul öteki koltuğundan tutarak, Şirali’yi kana bulanmış kafanın üstünden atlattılar ve kırmızıya çalınmış keçenin üzerine geçirdiler. Abil, görülmesin diye yiğidin cesedini keçeyle örttü” (KK1, 2003: 55).

Gelenek gereği, han olacak kişi kana bulanmış kafanın üstünden atlatılarak kırmızıya bulan kecenin üzerine oturtulur. *“Kimsesiz birini kurban etmek, bu halkın geleneğinde eskiden beri vardı. Fakat, gökyüzünden beyaz bir koç meleyerek indikten sonra, bu gelenek durdurulmuş. Oysa, bazı “han ilânı” törenlerinde “kanın üzerinden atlamayan han olur mu?” denilir ve kan akıtılır. Bu, han seçilen kişinin itibarını arttırmak için yapılır (...)*” (KK1, 2003: 58) cümlesiyle yazar kanlı kurban geleneğinin geçmişte ve 1800’lü yıllardaki uygulandığını perspektifini ortaya koyar. Sıklıkla uygulanmayan ‘insan kurban etme’ geleneğinin romana eklenmesinin amacı, romanın sonlarına doğru Kurmanca Datka’nın bu geleneğe bir son vereceği ile ilişkilidir (KK1, 2003: 123).

2.7. Rüya / Düş Görme Motifi

Sözlü edebiyat ürünlerinde görülen rüya motifinin, geleneğin kurgusallaştırıldığı eserlerde de yer aldığını söylemek mümkündür. Modern Kırgız edebiyatının tarihî romanlarında bu açıkça görülmektedir.²² Rüya, tarih boyu hem anlamı merak edilen hem de şüphe duyulan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Günay, 1992: 88). Rüyanın insan hayatını yönlendirici, şekillendirici bir misyonu üstlendiği de gözlemlenebilen bir gerçektir. Sözlü edebiyatta, destan anlatıcısını destan anlatıcısı yapan; âşığın âşık olmasında etkili olan; kahramanı olumsuz durumlara karşı uyarıcı, yol gösterici mahiyet taşıyan rüya motifi²³; modern edebiyatta da eserlerde olay örgüsünü şekillendiren kahramana yol gösteren ya da problemleri çözüme kavuşturan bir unsur olarak değerlendirilebilir. *Sıngan Kılıç* romanında Nüzüp’ün gördüğü rüya buna bir örnek teşkil eder:

²² Ayrıntılı bilgi için bk. Kultayeva, Ümüt (2007). *Kırgız Tarihî Romandalarının Janrdık Özgöçölüğü*. Bişkek; Aşlar, Halit (2012). “Bağımsızlık Sonrası Kırgız Tarihi Biyografik Romanı”. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkoloji Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bişkek.

²³ Oğuz Kağan Destanı’nda Oğuz Kağan’ın veziri Uluğ Türk’ün rüyası buna örnek olabilir.

Günün birinde Nüzüp, güzel bir rüya gördü. Yatağından irkilerek kalktı ve köydeki ihtiyarları, bilginleri çağırttı. Koyunlar kestirip yemekler pişirtti. Üzerlerine kaftan giydirip bellerine kuşak sararak iyice ağırladı. Bunların niçin yapıldığını kimse bilmiyordu. Dua edildikten sonra Nüzüp, eşiğin önüne tek dizinin üzerine çömelerek;

“Ey ahali! Sizleri buraya toplamamın sebebi, ben bir rüya gördüm. Onu yorumlatmak istedim” dedi. (...) Nüzüp, biraz endişeli bir şekilde rüyasını anlatmaya başladı”

“En yüksek, yeşil dağların tepelerinde yürüyorum. Bir dağdan ötekine atlıyorum. Bir dağdan öteki dağa elimi uzatsam değişiyorum. Bağırıyorum, geyikler ürkerek kaçıyor. Bu ne? Fakat, yaptıklarımın tadını çıkarmadan uyanıverdim. Bu nedir?” (KK1, 2003: 65).

Türk destanlarında rüyanın bilge/ ihtiyar kişilerce yorumlandığı gibi; Nüzüp, etkisinden çıkamadığı rüyasını ihtiyarları çağırarak yorumlatmak ister. Ancak ihtiyarlar rüyayı olumsuz şekilde yoracakmışa benzer. Bunun üzerine Nüzüp, rüyasını kendine göre yorumlamaya başlar:

“Durun! İyiyeye yoracakmış gibi görünmüyorsunuz. Rüya bir anlatıldığında, bir de yorumlandığında bozulur, derler. İşte, ben kendim de yorumlayabilirim. Çok yüksek dağların tepelerinde yürümem, mertebemin yükselmesi demektir. Dağdan dağa atlamam, bir dağdan öteki dağa elimi uzatarak dokunmam, hükümdarlığımın güçlenmesini, ün kazanacağımı ifade ediyor. Bağırduğumda, dağdaki geyiklerin ürkerek kaçması ise, hükümümün sürmesi ve han olacağıma delâlettir” (KK1, 2003: 66).

Ümüt Kultayeva tarihi romanlar üzerine yaptığı bir çalışmasında, Nüzüp'ün bu rüyası ile Kırgızların kaderi arasında bir ilişki olduğunu ifade eder (Kultayeva, 2007: 91). Kultayeva'nın bu değerlendirmesini anlamlandırmak adına Nüzüp'ün rüyasının ne şekilde gerçekleştiğine bakmak gerekir:

“(...) Benim öldürülüşüm kötülüğümden değil... Ben suçlu değilim...” diye düşündü. Böylece, kendini birazcık teselli etmiş oldu. Kendini ölüme hazırladı. Aklına, yıllar önce gördüğü olağanüstü rüyası geldi. “Hmm... Hepsi gerçekleşti. Yüce dağlarda yürüdüğüm gibi, mertebem yükseldi. Bir dağdan öteki dağa elimle ulaşabildiğim gibi, şöhret kazandım. Bağırduğum gibi, karşıkı dağların geyiklerinin kaçması gibi, iktidarım büyük oldu. Hepsi gerçekleşti.

Hepsi de kendi yorumladığım gibi oldu. Ne yazık ki, bunların hiçbirinin tadını, doya doya çıkaramadım. Hemen uyanıvermiştim (...) (KK1, 2003: 108).

Hanlık hayali kuran Nüzüp, çeşitli makamlara erişse de doyumuna ulaşamadığını ifade eder. Çünkü Şirali Han tarafından ölümler cezalandırılmıştır. Kırgızların Hokand Hanlığı döneminde yaşadığı taht mücadeleleri, Rus İmparatorluğu'nun Türkistan coğrafyası üzerindeki politikası ve yaşanan zorlu süreç Nüzüp'ün ölümü ile paraleldir. Kultayeva'nın yorumu bu bağlamda değerlendirilebilir. Bu yüzden, sözlü gelenek unsuru olan rüya motifi, kurguda romanın genel mesajını sembolik bir çerçeveye indirmesi açısından dikkate değerdir.

Romanda Nüzüp'ün rüyası dışında daha bireysel olarak açıklanabilecek başka bir rüya anekdotu yer almaktadır. Sarıbay, rüyasında dışının çekildiğini görür ve korkar. Rüyada dışın düştüğünü görmek Anadolu'da da benzer bir etki yaratır ve ölümle ilişkilendirilir:

“Sarıbay, “Dişim! Dişim!” diye inlemeye başladı. Otuz iki dışından sadece bir ön diş kalmıştı. O da sızlayıp duruyordu. Kökü çürümüşü. Sarıbay, mavi bir göl gördü. Tuzlu suyu dalgalanıyor, bazen de şarıldayarak Sarıbay'ın başının üstünden aşıyordu. Sarıbay kaçamadı. Gücü kesilmişti. “Dişim! Dişim!” diye tekrar inledi. O anda, karşısına, yüzü simsiyah, gözü bembeyaz biri çıktı; “-Getir! Çekeyim!” diyordu. Tek dişim kaldı. Bunu da çekersen, nasıl yemek yerim!” dedi. Ötekini beyaz gözü kor gibi kızardı. Sinirli bir şekilde yaklaştı ve Sarıbay'ın ağzını iyice açıp elini içine sokarak dişini çekiverdi. Kana bulanana tek diş, Sarıbay'ın avucuna düştü” (KK2, 2004: 62).

Rüyasından irkilerek uyanan Sarıbay, kâbus görmüştür. “Rüyada diş düşerse kötü olurmuş! Yarabbim, hikmetinden sual olunmaz! Sana sığındım!” diye dua etti (...) (KK2, 2004: 62). Kısa bir süre sonra Sarıbay'ın kâbusu gerçekleşir. Kardeşi Madıl kanlar içinde, şişmiş bir halde, ırmak kenarında bulunur. Sarıbay'ın rüyası ise, rüya motifinin başka bir özelliğini de somutlar. Burada görüldüğü gibi, Sarıbay'ın rüyası gerçekleşecek olumsuz (olumlu da olabilirdi) bir olayın habercisi olmuştur. Bu bakımdan genel olarak değerlendirildiğinde Kasımbekov için gelenek, modern edebiyatın yardımcı bir unsuru ve millî bilinci aşılama aracı olarak kurgulanmıştır.

2.8. Millî Müzik Aleti

2.8.1. Kopuz

Kopuz, tüm Türk dünyasının millî müzik aletidir. Fuat Köprülü, “Türk Edebiyatının Menşei”²⁴ adlı çalışmasında Türk şiirinin kaynağını ele almış ve kopuzun önemini ortaya koymuştur. En eski Türk şairleri kopuzla şiirlerini söylemiş, din adamları ve hekimler kopuz aracılığıyla görevlerini icra etmiştir. En eski Türk topluluklarından itibaren kopuz farklı şekillerde ve çeşitte, farklı adlarla günümüze kadar önemini korumuştur. Sosyal hayatın bir parçası ve geleneğin taşıyıcısı-aktarıcısı olarak ona büyük saygı duyulmaktadır (Feyzioğlu, 2006: 244). *Sıngan Kılıç* romanında kopuzun yeri ve öneminin tüm Türk dünyasındakine benzer şekilde olduğu görülür. Özellikle Dede Korkut Hikâyelerine benzer olarak duyguları ifade etme ve kopuzun sesinden güç alma durumu dikkat çekmektedir:

(...) Kopuz çalan kız zarif ve güzel. Çok eskilerden, insanda Allah'ın başışladığı yüce ve kutsal ruhu arayan, onun derinliğine, zirvesine ulaşmayı içten arzulayan Dede Korkut'tan kalan harika bir müzik çalıyor. Kızın yanında, biri erikten yapılmış kopuzunu, diğeri de uzun saplı dutarını göğsüne dayamış iki kız daha var. Hüzünlü küü; bu dünyanın özelliğini, gairesini, dileğiyle hasretini, emelini, üzüntüsüyle sevincini, neşesiyle ağıdını aynı anda birleştiren kalplerde renk renk hissettiriyor (KK1, 2003: 122).

(...) Sadece keyifli ve keyifsiz olduğunda kopuzu eline alır, hanımına açmadığı, en yakın arkadaşına söylemediği, yalnız Allah'ın bildiği sırrı kopuzuyla paylaşırdı. Kopuz çalarken sevinir, kederlenir, güç toplar, şükrederdi” (KK1, 2003: 225).

(...) Kopuzu adeta konuştururdu. Bu da baba hüneri olduğu için çocukluğunda kopuzla ilgi göstermişti. Fakat, kopuzla geçimini sağlayamadığı için kopuzla o kadar da büyük önem vermedi. Bazen de neşesi yerinde veya morali bozuk olduğu zaman eline alır, bir iki küü çalar ve tekrar yerine asardı. Sarıbay genellikle neşeli bir insandı. Onun için kopuz, çoğunlukla sahibinin keyfi yerindeyken çalınırdı. Bazen de sadece kızını, kartalını şımartmak, gariip görünen sevimli, hoş seslerle neşelendirmek için çalardı (KK1, 2003: 232).

Yazarın romanın pek çok bölümünde kopuzla yer verdiği görülmektedir. Alıntılar ve örnekler çoğaltılabilir. Kimi zaman duyguların

²⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Köprülü, Fuat (1966). “Türk Edebiyatının Menşei”. *Edebiyat Araştırmaları I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu. s. 49-130.

ifade edilmişin sembolik bir yansıması; kimi zaman toplumsal sıkıntılardan kaçışın aracı bir yolculuk ögesi; kimi zaman hastaları tedavi etmede yardımcı bir unsur olarak romanda yer edinen kopuzun en temel misyonu Kırgızların en zor anlarında dahi yanında bulunarak millî kimliğin inşasında ve korunmasında taşıdığı sembolik değerdir. Hüznü kovan, mutluluğu paylaşan, insana en zor anında yoldaş ve sırdaş olan kopuz, Kırgızlar için tarih boyu var olmaya devam eden millî kimlik ögesidir.

2.9. Bellek ve Aidiyet

Geçmişine ve özüne bağlılık, Kırgızlar için önemlidir. Atalarını bilmek ve saymak, Nüzüp, Şirali tahta çıkacağı zaman, ona geldiği yeri unutmaması gerektiğini ifade ederek şunları söyler:

“Oradaki eski meşin ayakkabıların... Şirali, biliyor musun? Onlar senin! Onlar senin geçmişin Şirali! Geçmiş günlerini, fakirliğini hiçbir zaman unutma! Her gün onları gör! Onlar sana, altın tahta çıkaran büyük kudreti hatırlatsın. Zor durumdaki birinin hayatını, halkın kaderini düşündüğünde, her zaman gözünün önünde olsun! Onlar senin burnunu büyütmez, kibirli yapmaz!..” (KK1, 2003: 80).

Buradaki geçmişe aidiyet hissi bir bilinç halini açılar. Makamın, gücün, otoritenin, insanın tarihinden, anelerinden, aslından, önemli ve üstün olmadığını ifade eder. Şirali'nin han olmadan önce giydiği ayakkabıları her gün görebileceği bir yere astırmak bu bilincin oluşmasında sembolik bir mahiyet taşımaktadır. Geçmiş ve bugünün bir noktada buluşması ancak bu gibi sembolik değerlerle sağlanabilir.

2.10. Türk Kültüründe Önemli Nesnelere

2.10.1. Kılıç

Kılıç, Türk kültüründe gücün, savunmanın sembolü olmakla birlikte kutsal görülen bir nesnedir. Eski Türklerde demir kutsal sayılmakta ve buna bağlı olarak Türk kültüründe kılıca özel bir anlam yüklenmektedir. Törenlerde, dualarda, yeminlerde, kılıcın kutsallığıyla yer aldığı bilinmektedir (Çolak, 2018: 2156). Pek çok başka nesne gibi demirin de ruhu olduğuna inanılmaktadır (Kafesoğlu, 1980: 26). Bu yüzden diğer Türk boyları gibi Kırgızlarda da kılıç kutsal bir nesnedir. *Sıngan Kılıç* romanında kahramanların dürüstlüğünün de kılıçtan kaynakladığı düşünülür. Kılıç, babadan kalma mirastır:

“Bu paha biçilmez miras, Beknazar’ın soyu, kökü, itibarıydı; onu yanlış yola düşmekten, faydasız işler yapmaktan alıkoyardı. Belki de bundandır, her zaman kanaatkâr, sakin ve adildir. Övünenlerden hoşlanmaz, kavga ederse yenilmez, başkalarından geri kalmaz, herkes için uğraşır, ata biner, atla yürür. Kendisini nasıl bir geleceğin beklediğini düşünmeden ölümü göze alır. Halk, onun adil bir hakem, bir kahraman olduğunu söyler” (KK1, 2003: 224).

Ayrıca, kılıcın bu romandaki mahiyeti daha farklı şekilde de ifade edilebilir. Çünkü romanın adı “*Kırılan Kılıç*” anlamına gelmektedir. Kılıç, güç, savunma ve fethetme anlamlarının yanı sıra bu romanda başka sembolik bir içeriğe de sahiptir. Kılıcın kırılması, Kırgızların esareti, uğradığı baskı ve zulüm ve kendilik yitimini sembolize etmektedir. Kılıcın kırılması, halkın özgürlüğünün elinden alınmasına eşdeğer bir anlama sahiptir²⁵. Ümüt Kultayeva da kılıcın kırılmasının Kırgız ruhunun baskıya uğraması ile açıklar²⁶. Nesnenin göndergesel anlamı bakımından millî bilinç vurgulansa da diğer yandan kılıcın kırılması ifadesi ile dönemin gerçekliği gözler önüne serilmektedir.

2.11. Kutsal Hayvanlar

2.11.1. Kartal

Türk kültüründe at, geyik, kartal, pars gibi hayvanların önemli bir yeri vardır. Örneğin Kırgızlar için kartal hem bir dost hem de güç sembolüdür. Kartal yetiştiriciliği nesilden nesile aktararak devam etmektedir. Günümüzde turistik mahiyet de taşıyan kartallar aynı zamanda görsel bir sembol olarak çeşitli ürünlere de işlenmektedir. Bu da toplumsal belleğin korunmasında etkin bir rol oynamaktadır. Geçmişte avcılık ile uğraşan Kırgızlar için kartal, avlanmada en büyük yardımcı olmuştur. Bu yüzden ona atfedilen önem artmıştır. *Singan Kılıç* romanında Sarıbay ve kartalının ilişkisi dikkat çekicidir. Sarıbay için kartalı bir aile ferdi gibidir. Onun en yakınıdır:

“(…) Şu zor günleri yaşamasına rağmen o doğancıbaşıdır. Kendi elinde on defa tüy atmış, iyi avcı, tecrübeli bir kuş. Kendi bacağındaki eti kesmeye hazır. O kadar becerikli ve fedakâr. Nasıl bırakır! Bu kartal, dili olmayan,

²⁵ Romanın adının sembolik yorumu için bk. Azap, Samet (2017). “Tölögön Kasımbekov İnsan ve Eser”. Ankara: Bengü Yayınları.

²⁶ Kultayeva’nın roman üzerine spesifik çalışması için bk. Kultayeva, B. Ümüt (2001). *T. Kasımbekovdun Singan Kılıç Romanın Özdöşürü Maseleleri*. Bişkek.

konuşamayan bir mahlûk olsa bile, Sarıbay'ın arkadaşı, ailenin bir üyesi gibiydi (...)” (KK1, 2003: 231).

Türk kültüründe asilliği, gücü, duruşu, çevik-atak oluşu ile kartal kuşların kralı gibi görülmektedir. Gökyüzünün hâkimi gibi olan kartalın, bu özelliği sebebiyle Şaman'ın ilk atası olduğu düşünülmüştür (Çoruhlu, 2011: 33). Bu yüzden Sarıbay'ın kartalına olan bağlılığı bir Kırgız'ın vatanına bağlılığı ile aynı paralellikte düşünülebilir. Yazarın burada vermek istediği mesaj, ne olursa olsun kendi özünden, geleneğinden, vatanından vazgeçmemektir. Sarıbay kıtlık zamanında bile herkesten önce kartalını düşünür:

“Madıl, kapıdan selâm vererek girdi. Sarıbay'ın yorgun ve üzgün hâli devam ediyordu. Birdenbire “-Kardeşim!” dedi, “Kartalın yemini ben hazırlayayım...” İcini çekti. “-Akrabalarımızın hayvanları da ölüyor, kırgına uğradı. Ne yapacağız? Uzun süredir zarar veren bir afet. Beklenen kıtlık gün geçtikçe yaklaşıyor. Duydun mu? Kartal'ın yemini ben düşünüyüm. Sen yiyecekleri düşün, kardeşim... (...)” (KK1, 2003: 231).

Sarıbay millî değerleri temsil eden ve millî kimliği²⁷ oluşturmaya yönelik bir roman kahramanıdır. Bu yüzden tüm davranışları bu yöndedir. Ancak canından bile sakındığı kartalı onun gözlerini oyacaktır. Yazar, kartal ile hayvan sembolizmi üzerinde saygı duyulan ve kutsal kabul edilen kartal profili ile hem millî hafızayı aşlamaya çalışmış hem de sahibinin gözünü oyan bir kartalı anlatarak o dönemde kendi milletine ihânet eden Kırgızların portresini çizmiştir.

2.12. Göç Geleneği

Konar-göçer hayat yaşayan toplumlar için göç olgusu, önemsenen, beklenen özel bir dönemdir. Kırgızların 1800'lü yıllardaki tarihini ele alan *Singan Kılıç* romanında, Kırgızlarda göçün nasıl gerçekleştiği ayrıntılı şekilde tasvir edilir:

“Şu köyün göç günüydü. Başını yana eğip yavaşça ıslık çalmaya başladı. İnsanlar binlerce yıldır göçmektedir. Binlerce yıl aynı şekilde ovalardan dağlara, dağlardan ovalara gidip gelmişler. Barınacak bir çadır, çadırı

²⁷ Kırgızistan'da özellikle bağımsızlık sonrasında millî kimliği oluşturmaya yönelik birtakım çalışmalar ortaya çıkmıştır. Halkın moralini arttırma ve millî bilinç aşılama noktasında Kırgız tarihî üzerine birçok çalışma söz konusudur. Bu çalışmalar hakkında bkz. Buyar, Cengiz (2014). “Kırgızlarda Tarih Yazımı”, *I. Uluslararası Türklerde Tarih Bilinci ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, BEÜ, 23-25 Ekim 2014, Zonguldak, s. 1-6.

taşıyacak bir araba, binmeye at, sağlam bir inek, kesim için on hayvan... Bunları sağlarsa yeter...Gömleği olmazsa, deriden kürk giyer. Kayıtsızca kımız içer, çılgın gibi at koşturur. Göç haberi gelince bayramlık elbiselerini giydirerek karısını kısırağa, kızını ata saygı ve sevgiyle bindirir. Evini yükler, on hayvanını önüne katıp ıslık çalarak göçe katılır. Örülmüş duvarı, dikilmiş ağacı var mı? Göçerse, bir yığın gübreyle, islenmiş üç yuvarlak taştan başka geriye ne kalır! Her zaman göçene altın bile ağır gelir. Onların aracı gereci, sakın, boz bir tepedeki mezarlarıdır. Ondan başka izleri kalmaz. Dağ rüzgârı gibi sahipsiz yürüyen halk..." (KK1, 2003: 246).

Yazar bu göç tasviriyle Kırgızları da daha ayrıntılı şekilde tanıtmış olur. Kımız, at, çadır gibi Kırgızlar için önemli olan unsurların göçle bağlantısını ifade eder. Kırgızlar için göç olgusu yalnızca bir gereksinim değildir. Aynı zamanda bir bayram gibi karşılanmaktadır. Dargınlıkların bittiği, yardımlaşmanın arttığı, ikramların yapıldığı sosyal bir süreci de içinde barındırmaktadır. Bu bakımdan göçün ekonomik ve ihtiyaçvarî özelliğinin dışında bütünleştirici, bir araya getirici bir mahiyetinin de var olduğunu ifade etmek gereklidir:

"Bu hafta sonunda, biz de yaylaya göçeceğiz. İşte, köyümüzün günü o gün. İyi düşünülürse, köyün mutlu gününün göç günü olduğu anlaşılır. Göçe herkes katılır. Yamalı bile olsa giyeceklerini yıkarlar, temiz elbise giyerler. Bir gün belirlerler ve uygun bir göç yeri bulup mutluluk dilerler. Sarı yıldızla kalkerler ve göç başlar. Göç sırasında aç mı, tok mu olduklarını unuturlar. Bütün dargınlıklar, kırgınlıklar biter; herkes birbirine yardım eder. Göç sırasında, beş ince örgülü kızın bir gençle birlikte yürümesi edebe aykırı sayılmaz. Göçü karşılayıp yemek ikram etmek, yemek istenmezse, at üstündeyken içecek vermek, hâl hatır sormak gerekir. Bir tarafa kaymış yükü düzeltmek, arabanın sürülmesine yardım etmek, kendi bölgeden çıkıncaya kadar onları uğurlamak âdettendir (...)" (KK1, 2003: 250).

Göç, Kırgızlar için mutlu bir günü ifade etmektedir. Maddî durumu iyi olmayan kişiler yamalı giysilerini temizler. İnsanlar bu süreçte ekonomik birtakım sıkıntılarını unuttur. Buna bağlı olarak göç geleneğinin bir nevi arınma ritüeli gibi olduğu söylenebilir. İnsanlar mekân değişimi sonrasında kötü durum ve duygulardan arınarak yenilenir.

Sonuç

Kültürel unsurlar, toplum aidiyetinin temel göstergesini oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak millî kimliğin ve toplumsal belleğin inşasında belirleyici bir misyona sahiptir. Kişi, bireysel kültür birikimine ek olarak toplumsal belleğe ait unsurları eklemleyerek millî hafızayı besler. Herhangi bir millî görsel sembol, ritüel ve inançlar bunu şekillendirir. Toplumsal bellek, en yaygın olarak ritüelistik uygulamalar doğrultusunda canlı kalır ve yinelenir. Bu noktada, edebiyat bu yenilenmenin ve millî hafızanın korunmasının başlıca durağıdır. Kendilik bilincinin kurulmasında geleneğin önemi yadsınamaz bir gerçektir. Yazarların geleneği kurgunun bir parçası yapması ve tarihî değerleri metin düzleminde ele alışı toplumsal belleğin inşasında en önemli unsurların başında gelmektedir. Çünkü edebiyat, belleği kaydetme pratiklerinden bir tanesidir. Edebiyat yoluyla, geçmişin deneyimsel belleği, metin düzlemine çeşitli metin kurucu işaretlerle taşınmış olur. Özellikle anma törenleri, oyunlar, örf-âdetler, çeşitli ritüeller buna örnek olarak gösterilebilir.

Bir milleti millet yapan unsurlar arasında 'dil, sanat ve edebiyat'ın rolü büyüktür. Edebiyat bir toplumun bütünsel bir hafızasıdır. Tüm edebî metinler örtük anlamda tarihî ve millî izler taşır. Bu yüzden geleneğin icadı, toplumsal belleğin oluşturulması ve millî hafızanın korunmasında edebiyat öncü bir mahiyet taşır. Kırgız edebiyatının ilk tarihî romanı olarak kabul edilen *Sıngan Kılıç*, bu noktada önemli bir örnek teşkil etmektedir. Yazar Tölögön Kasımbekov'un kurgusal düzleme Kırgız tarihîni ve Kırgız folklorunu ustaca eklemlediği bir gerçektir. Bu gerçeğin ardında mutlak bir amaç yatmaktadır. Bu da millî hafızayı canlı tutmak ve gelecek nesillere tarihî gerçekliği doğru bir şekilde aktarmaktır. Eserin vaka zamanı olan 19. Yüzyıl Kırgız tarihî, bazı eklemeler dışında olduğu gibi aktarılırken millî değerler çeşitli kahramanlar ve olaylar aracılığıyla okuyucuya sunulmuştur. Sovyet döneminde ortaya çıkan parti güdümdeki edebiyat anlayışına kıyasla söz konusu romanın tarihî düzlemi millî değerleri ön planda tutmaktadır. Eser hâlâ bugün okunduğunda içerisindeki folklor unsurlarının metin düzleminde yinelenmesi Kırgız millî hafızasını canlı tutmaktadır. Bu şekilde ortak bir geçmiş ve bellek oluşturulmuş olur. Eser aynı zamanda gelecek nesillerin tarihten ders alması gerektiği düşüncesini okuyucuya sezdirir.

Kırgızlara ait geçiş ritüellerinin, millî oyunların, millî müzik aletinin, kutsal nesnelerin ve çeşitli inanışların kurguya taşındığı *Sıngan Kılıç* romanı ile sanat, tarih ve gelenek bütünleşmiş olur. Yazar, millî kaygılarla geçmişin yüceltilecek ve eleştirilecek yanlarını bir arada kurgulamıştır. Tüm kahramanlar, belli bir amaca hizmet ederken temelde mesaj Kırgız millî birlik ve beraberliğinin sağlanması gerektiği yönündedir. Bu yüzden ideal kahramanlar görünüm kazanırken diğer yandan Kırgız iç siyasetinin de eleştirisi yapılır. Söz konusu roman, Kırgız tarihi ve folklorunun ansiklopedisi gibidir. Bu çalışmada ele alınan tüm başlıklar ayrıntıları ile bunu somutlar bir niteliktedir. Bellek ancak bu gibi bir yöntemle sağlanır. Yazar Kasımbekov, geçmişten seçtiği 'bellek kişileri, mekânları ve ritüeller' ile sembolik bir anlatımla millî kimliğin sınırlarını çizmiştir.

KAYNAKLAR

- AKMAKTALİYEV, Abdılcaan (2001). *Kırgız Folkloru ve Tarihi Kahramanlar*. Ankara: AKM Yayınları.
- ARIK, Durmuş (2005). "Kırgızlar'da Kurban Fenomeni". *AÜİFD XLVI*. S.1. s.157-174.
- ARIKAN, Metin; KALLİMCİ, İ. Turan (2008). "Kutsal Kırgız Kalpağı". *Turkish Studies*. C.3. S.2. s.33-42.
- ARTIKBAYEV, Kaçkınbay (2013). *20.yy Kırgız Edebiyatı Tarihi*. (Çev. Mayramgül Dıykanbayeva) Ankara: Bengü Yayınları.
- ARTIKBAYEV, Kaçkınbay vd. (2007). *Kırgız Adabiyatı 11*. Bişkek: Bilim-Komputer.
- AŞLAR, Halit (2012). "Bağımsızlık Sonrası Kırgız Tarihi Biyografik Romanı". Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkoloji Anabilim Dalı. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Bişkek.
- AYNAKULOVA, Gülnisa (2006). "Kırgızlarda Evlilik ve Evlenme Törenleri". *Milli Folklor*. Yıl 18. S.72. s. 95-106.
- AZAP, Samet (2017). *Tölgön Kasımbekov İnsan ve Eser*. Ankara: Bengü Yayınları.
- BAYAT, Fuzuli (2007). *Türk Mitolojik Sistemi (Kutsal Dışı-Mitolojik Ana, Umay Paradigmasında İlkel Mitolojik Kategoriler-İyeler ve Demonoloji)*. Cilt 2. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- BAYTOK, Aysel (2013). "Kırgız Türklerinin Bir Savaş Oyunu: Ordo". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. C.10. S.1. ss.52-67.
- BAYTOK, Aysel (2017). "Kırgızlarda Ak Batalar-Dilek Selâmları". 8. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildiri Özetleri.
- BOOBEKOVA, Kadian (2015). "Kırgız, Kazak ve Türk Milli Oyunlarının Arasındaki Benzerlikler". *Türk Halklarının Geleneksel Spor Oyunları*. (Ed. A. Mokeyev, F. Unan, O. Karatayev, O. Yorulmaz, C. Alımbayev, C. Buyar) s. 47-52. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.

- BUYAR, Cengiz (2014). “Kırgızlarda Tarih Yazımı”, I. Uluslararası Türklerde Tarih Bilinci ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu Bildiriler Kitabı, BEÜ, 23-25 Ekim 2014, Zonguldak, s. 1-6.
- BUYAR, Cengiz (2017). “Kırgız Tarihi (Başlangıcından 1991 Yılına Kadar)”. *Kırgızistan: Tarih-Toplum-Ekonomi-Siyaset*. (Ed. Cengiz Buyar). Bişkek: BYR Publishing House. s. 49.
- ÇOLAK, Mihrican (2018). “Türkçenin Söz Varlığında “Kılıç””. *Teke*. C.7. S.4. s. 2154-2188.
- ÇORUHLU, Yaşar (2011). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- DIYKANBAYEVA, Mayramgül (2009). “Kırgız Türklerinde Ölüm”. *Milli Folklor*. Y.21. S.82. s. 89- 97.
- DUMAN, G. Banu (2019). “Geleneksel Tiyatrodan Çağdaş Tiyatroya Kırgız Tiyatrosu”. *International Journal of Language Academy*. C.4. S.7. s. 1-8.
- DURBİLMEZ, Bayram (2017) *Türk Dünyası Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ELİADE, Mircea (2003). *Demirciler ve Simyacılar* (çev. Mehmet Emin Özcan). Ankara: Kabalcı Yayınevi.
- EREN, Metin (2012). “Türk Kültüründe Ölüm ve Toprakla İlgili İnanış ve Ritüeller”. *Acta Turcica*. S.1. s. 259-271.
- ERGUN, Pervin (2004). *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- ERGUN, Pervin; ALPTÜRKER, G. İmren (2017). “Çocuksuzluk Sağaltımında Satılma Ritüeli-Ritüelin Tarihsel Bağlamı ve Metaforik Dili”. *Milli Folklor*. Y. 29. S. 115. s.79-90.
- ERSOY, Ruhi (2002). “Türklerde Ölüm ve Ölü ile İlgili Rit ve Ritüeller”. *Milli Folklor*. Y.14. S.54. s. 86-101.
- FEYZİOĞLU, Nesrin (2006). “Türk Dünyası’nda ve Anadolu’da Kopuz”. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. S.31. s. 233-245.
- FORSTER, E. M. (2016). *Roman Sanatı*. (Çev. Ünal Aytür). İstanbul: Milenyum Yayınları.
- GÖZ, Kemal (2017). “Ana Çizgileriyle Kırgız Edebiyatı ve Yeniden Okuma Denemesi”. *Kırgızistan Tarih-Toplum-Ekonomi-Siyaset*. (Ed. Cengiz Buyar). Bişkek: BYR Publishing House.
- GÜL, Mehmet; UZUN, N. R.; ÇEBİ, M. (2018). “Türk Kültürlerindeki Geleneksel Oyunlar ve Sporlara Yüzeysel Bir Bakış”. *Turkish Studies*. S.13. C.26. s.655-671.
- GÜNAY, Umay (1992). *Türkiye’de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İNAN, Abdülkadir (1952). “Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. S.4. s.19-30.

- İNDİRKAŞ, Zühre (2014). "Orta Asya'dan Anadolu'ya Türklerde Taç Geleneği". *Türkler*. 4. Cilt. (Ed.Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca). s.150-156. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- JUMABAYEV, Maksat (2006). "Kırgız Geleneği ve İnanışlarında Dini Ritüeller". Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1980). *Eski Türk Dini*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KALİYEVA, Kenjgül (2015). "Kırgızlarda Koyun Kemiklerinin İsimlendirilmesi, Bunların Misafir Ağırılama Sırasındaki Dağıtımı ve Kemik İsimlerine Etimolojik Bir Yaklaşım". *Türk Dil Araştırmaları Yıllığı Belleten*. S.63. C.1. s.99-110
- KASIMBEKOV, Tölögön (2003). "Kırılan Kılıç I (Han Sarayı). (Akt. İbrahim Atabey, Saadettin Koç). Ankara: Yargı Yayınevi.
- KASIMBEKOV, Tölögön (2004). "Kırılan Kılıç II (İsyan). (Akt. İbrahim Atabey, Saadettin Koç). Ankara: Yargı Yayınevi.
- KAYA, Doğan (2005). "Kırgızlar'ın Millî Oyunu Kökbörü". *İzzet Gündoğdu Kayaoğlu Hatıra Kitabı- Makaleler*. İstanbul. s. 303-313.
- KÖPRÜLÜ, Fuat (1966). "Türk Edebiyatının Menşei". *Edebiyat Araştırmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu. s.49-130.
- KULTAYEVA, B. Ümüt (2001). *T. Kasımbekov'dun Singan Kılıç Romanının Özdöşürü Maseleleri*. Bişkek.
- KULTAYEVA, B. Ümüt (2007). *Kırgız Tarihî Romandalarının Canrdık Özgöçölüğü*. Bişkek.
- MURZAYEV, Mamatalı (2018). "Kırgız Elinin Tarihî Cana Uluttuk Küröş Sportunun Önüğü". *Türk Halklarının Geleneksel Spor Oyunları II*. (Ed. Cengiz Buyar, Fahri Unan, Anarkan Kasmaliyeva). s. 226-231). Bişkek: Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.
- POLAT, Kemal (2005). *Beşikten Mezara Kırgız Türkleri'nde Geleneği ve İnanışlar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 197-198.
- RISMENDEYEVA, Nazgül (2018) "Kırgız Elinin Çükö Oyundarının Uluttuk Dünyötaanışdın Kalıptanusuna Tiygizgen Taasiri". *Türk Halklarının Geleneksel Spor Oyunları II*. (Ed. Cengiz Buyar, Fahri Unan, Anarkan Kasmaliyeva). s.263-266. Bişkek: Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.
- ROUX, J. Paul (2015). *Eski Türk Mitolojisi*. (Çev. Musa Yaşar Sağlam). Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- ŞUPATAYEVA, Shadmanai (2019). "Kırgız Türklerinde Çocuk Folkloru". Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Nevşehir.
- TEZCAN, Mahmut (2003). "Türk Kültüründe Kız Kaçırma Geleneklerinin Antropolojik Çözümlemesi". *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*. C.6. S.6.

- TÜLÖGABİLOV, Mukaş (1978). *Kırgız Adabiyatındaki Tarihiy Cana Ömür Bayan Romandarı*. Frunze: İlim Basması.
- TÜRKMEN, M; ALİMOV, U. (2018). “Gelenekten Geleceğe Kökbörü Oyunu”. *Türk Halkları Geleneksel Oyunlar- Sporlar Sempozyum Kitapçığı*. Kahramanmaraş.
- ÜNAL, Ali (2017). “Kırgız Türklerinde Ölüm ve Ölüm Öncesi İnanışlar”. *SUTAD*. S.42. s.339-351.
- YAKICI, Ali (1991). “Düğün Kelimesi ve Kültürümüzdeki Yeri Üzerine”. *S.2 Milli Folklor*. s.33-36.
- YAZICI, Kubilay (2016). “Yeni Türk Devletlerinin Posta Pullarında Türk Kimliği ve Kültürü”. *Bilig*. S.77. s.83-108.
- YILDIZ, Naciye (2009). “Türk Destanlarında Çocuksuzluk”. *Milli Folklor*. Y.29. S.82. s.76-88.
- YÜCE, Mehmet; DOSBAYEVA Bibigül (2007). “Kırgız Türklerinde Evlenme Geleneği”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. C.4. S.1 s. 7-24.